

Katariina Virkkunen

KUULEMINEN KÄRÄJÄOIKEUDESSA EDUNVALVONTA-ASIOISSA

KUULEMINEN KÄRÄJÄOIKEUDESSA EDUNVALVONTA-ASIOISSA

Katariina Virkkunen
Opinnäytetyö
Syksy 2011
Liiketalous
Oulun seudun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun seudun ammattikorkeakoulu

Liiketalouden koulutusohjelma, oikeuden ja hallinnon suuntautumisvaihtoehto

Tekijä: Katariina Virkkunen

Opinnäytetyön nimi: Kuuleminen käräjäoikeudessa edunvalvonta-asioissa

Työn ohjaaja: Katja Sankala

Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: Syksy 2011

Sivumäärä: 47+4 liitettä

Edunvalvojan määräämistä ja toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevat asiat käsitellään käräjäoikeudessa hakemusasioina. Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen tai vähintään kuulemistilaisuuden varaaminen hänelle on tärkeää päämiehen oikeusturvan kannalta, koska lievimmilläänkin edunvalvonta-asioissa voidaan puuttua päämiehen toimintavapauteen. Samasta syystä tuomioistuimien voi kuulla eri tahojen saadakseen oikeat tiedot ratkaisunsa perusteeksi. Oikeusturvan kannalta on myös olennaista, että kuulemisesta on olemassa sääntöjä.

Tässä opinnäytetyössä käsitellään käräjäoikeuden suorittamaa kuulemistä edunvalvojan määräämistä sekä toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa asioissa. Työn toimeksiantaja on Oulun käräjäoikeus. Opinnäytetyön tarkoituksena on selvittää edunvalvontaan liittyvien henkilöiden eli asiaan osallisten kuulemistä sekä lainsäädännön että käytännön näkökulmasta. Työssä pyritään perehtymään siihen, miten kuuleminen toteutetaan ja millaisia poikkeuksia käräjäoikeuden toteuttamassa kuulemisessa on. Työn näkökulmana on nimenomaan käräjäoikeuden toimitama kuuleminen.

Työ on toiminnallinen opinnäytetyö ja tutkimus on lainopillinen. Opinnäytetyössä on lähdehierarkian mukaisesti käytetty ensisijaisena lähteenä voimassaolevaa lainsäädäntöä sekä hallituksen esityksiä. Lähteenä on käytetty myös oikeuskirjallisuutta sekä artikkeleita. Käytännön näkökulman työhön on tuonut asiantuntijahaastattelut.

Tutkimuksen johtopäätöksenä voidaan todeta, että kuuleminen on merkittävä osa edunvalvontasian käsittelyä. Pääsääntö on, että kuuleminen toteutetaan tavalla tai toisella. Kuulemisesta luovutaan vain, jos se on mahdotonta tai kuulemisella ei ole merkitystä. Menetelmällisesti kuulemisessa noudatetaan tapauskohtaisia harkintaa unohtamatta kuulemisen merkitystä. Holhustoimilain säästöjen lisäksi kuulemismenettelyssä on huomioitava edunvalvontaan esitetyn ihmisen ja perusoikeudet sekä kaikkien asiaan osallisten prosessuaaliset oikeudet. Lisäksi kuulemismenettelystä sekä edunvalvonta-asioiden käsittelystä on käräjäoikeuskohtaisia sisäisiä ohjeita, jotka tulee myös ottaa huomioon.

Opinnäytetyön tuotoksena syntyi opas, joka on suunnattu Oulun käräjäoikeuden kansliahenkilökunnalle perehdytyskäyttöön.

Asiasanat: *Kuuleminen - oikeustiede, edunvalvonta, toimintakelpoisuuden rajoittaminen, käräjäoikeus, asiaan osalliset, Laki holhoustoimesta.*

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences

School of Business and Information Management, Option of Law and Administration

Author: Katariina Virkkunen

Title of thesis: Hearing in a district court in matter of guardianship

Supervisor: Katja Sankala

Term and year when the thesis was submitted: Autumn 2011

Number of pages: 47+4

The trusteeship and the guardianship matters are processed in a district court as petitions. Hearing of an alleged incapacitated person or at least providing him with an opportunity to be heard is important for the sake of his legal protection because even the mildest level of trusteeship can interfere with his latitude. For the same reason, district court can hear different parties involved to obtain the right information to be used as grounds for the verdict. For the legal protection of alleged incapacitated person it is also valid that there are rules when it comes to hearing.

The subject of the study is hearing performed by district court in a matter of trusteeship and guardianship. This thesis was conducted in association with Oulu District Court. The purpose of the study was to define the hearing of the parties involved in the guardianship matter both from the view point of legislation and practice. This thesis attempts to get acquainted with the process of hearing and clear the exceptions made in a hearing. The point of view in this study is the hearing conducted by district court.

The thesis was a functional study and the research approach was juridical. According to the source hierarchy, the primary source of this study was consolidated legislation and the government proposals. In addition legal literature and articles were utilized. The practical aspect of the study was conducted by interviewing different authorities.

As a conclusion, hearing is an important part of dealing with guardianship matters. The main rule is that hearing will be executed one way or the other. Hearing of a party involved can be abandoned only if implementing the hearing turns out to be impossible or hearing has no purpose. Methodically case specific consideration was used in hearing. It was done without forgetting the meaning of the hearing. In addition to the Guardianship Service Act in hearing procedure alleged incapacitated person's human rights and constitutional rights need to be observed. As need to be the procedural rights of all the parties involved. There are guidelines provided by district court both in hearing procedure and in processing the guardianship. These guidelines need to be taken into account.

The output of this thesis was induction guide for the associate to be used for orientation purposes.

Keywords: *Hearing – jurisprudence, trusteeship, guardianship, district court, parties involved, Guardianship Services Act.*

SISÄLLYS

LYHENTEET	6
1 JOHDANTO	7
2 KUULEMISEN MERKITYS	9
3 EDUNVALVONTA JA TOIMINTAKELPOISUUDEN RAJOITTAMINEN	12
3.1 Edunvalvojan määrääminen ilman toimintakelpoisuuden rajoittamista	15
3.1.1 Edunvalvojan määrääminen vanhus-, sairaus- tai vastaavissa tapauksissa	15
3.1.2 Edunvalvojan määrääminen poissaolevalle	16
3.1.3 Edunvalvojan määräyksen voimassaolo ja muuttaminen	17
3.2 Toimintakelpoisuuden rajoitus	19
4 KUULEMINEN EDUNVALVONTA-ASIOISSA	23
4.1 Päämiehen kuuleminen	24
4.2 Puolison ja muun läheisen kuuleminen	27
4.3 Holhousviranomaisen kuuleminen	30
4.4 Kuulemismenettely	31
4.4.1 Tiedoksiantotavat	33
4.4.2 Kirjallinen kuuleminen	34
4.4.3 Suullinen kuuleminen	34
5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA OPPAAN LAATIMINEN	38
6 POHDINTA	43
LÄHTEET	45
LIITTEET	47

LYHENTEET

HE	Hallituksen esitys
HoITL	Laki holhoustoimesta (1.4.1999/442)
KKO	Korkein oikeus
KOL	Käräjäoikeuslaki (28.6.1993/581)
OK	Oikeudenkäymiskaari (1.1.1734/4)
PL	Perustuslaki (11.6.1999/731)
Parisuhdelaki	Laki rekisteröidystä parisuhteesta (9.11.2001/950)

1 JOHDANTO

Ajatus tämän toiminnallisen opinnäytetyön aiheeseen on tullut Oulun kärjäoikeuden asiakaspalveluysikössä syksyllä 2010 suoritetusta ammattiharjoittelusta. Harjoittelun aikana kävi ilmi, että edunvalvonta-asioiden käytännön taustalla oleva teoria on epäselvää. Edunvalvonta-asiat käsitellään tuomioistuimissa osana hakemuskäyttöä, mikä osaltaan on aiheuttanut prosessioikeudellisia rutiineja. Nämä rutiinit ovat johtaneet siihen, että toiminnan taustalla oleva toimeenpaneva teoria on osittain unohtunut, mikä voi johtaa muun muassa oikeusturvan sivuuttamiseen. Kärjistettynä syntyy tilanteita, joissa täysi-ikäiselle henkilölle määrätään edunvalvoja ilman, että henkilöä kuullaan tai hänelle edes varataan tilaisuutta tulla kuulluksi. Kärjäoikeuteen on palautettu hovioikeuden toimesta edunvalvojan määräämistä koskevia asioita kuulemisvelvollisuuden laiminlyönnin vuoksi.

Opinnäytetyössä on käsitelty edunvalvontaan liittyvien henkilöiden eli asiaan osallisten kuulemistä edunvalvojan määräämistä koskevissa sekä toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa asioissa. Osa holhousasioista kuuluu tuomioistuimen toimivaltaan, mutta holhoustoimilain uudistumisen myötä myös holhousviranomaisena toimivan maistraatin toimivalta on kasvanut. Useimmiten edunvalvonta-asiat tulevat kärjäoikeuteen maistraatin kautta, minkä vuoksi myös maistraatti kuulee edunvalvonta-asioiden asiaan osallisia. Opinnäytetyön näkökulma on kuitenkin nimenomaan kärjäoikeuden toimittama kuuleminen. Opinnäytetyön tavoitteena on perehtyä siihen, ketä kärjäoikeuden tulee edunvalvonta-asioissa kuulla eli ketä ovat asiaan osalliset. Tämän lisäksi keskeisiä tutkimusongelmia ovat, miten kuuleminen toteutetaan ja millaisia poikkeustilanteita kärjäoikeuden toteuttamassa kuulemisessa on. Opinnäytetyössä on käsitelty lyhyesti myös edunvalvojan määräämistä alaikäisille mutta työn keskittyy suurimmaksi osaksi täysi-ikäisiin henkilöihin, koska Oulun kärjäoikeuden vuoden 2010 tilastoinnin mukaan noin 90 % edunvalvonta-asioista koskee täysi-ikäisiä (Oikeusministeriö 11.7.2011, sähköpostihaastattelu).

Opinnäytetyön aiheen ulkopuolelle on rajautunut edunvalvontavaltuutuksen perusteella syntyvä edunvalvontatilanne ja siihen liittyvä kuuleminen. Prosessiedunvalvonta ja siihen liittyvä kuuleminen on käsitelty lyhyesti. Lisäksi opinnäytetyössä ei erikseen ole käsitelty kotouttamislain nojalla määrättävää edunvalvontaa.

Opinnäytetyö on toteutettu laadullisena tutkimuksena, jonka tutkimusmenetelmänä on käytetty teemahaastatteluja. Teoriaa täydentämään ja käytännön hahmottamiseksi on haastateltu Oulun kärjäoikeuden kärjätuomaria, maistraatin edustajaa sekä käytetty Oulun kärjäoikeuden vuoden 2010 edunvalvonta-asioiden tilastoja. Teemahaastattelujen tulokset on esitetty vetoketjumallia hyödyntäen tietoperustan ja käytännön vuoropuheluna. Opinnäytetyö on toiminnallinen ja sen tuotoksena syntyi opas, joka on tarkoitettu Oulun kärjäoikeuden kansliahenkilökunnalle perehdytyskäyttöön.

Opinnäytetyö on lainopillinen. Keskeisin teoriaperusta on laki holhoustoimesta (1.4.1999/442) ja lain esityöt. Muita keskeisiä lakeja ovat oikeudenkäymiskaari (1.1.1734/4) sekä perustuslaki (11.6.1999/731). Lisäksi teoriaperustassa on käytetty oikeuskirjallisuutta, internet-lähteitä sekä elektronisia julkaisuja.

Edunvalvojan määräämistä ja toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevista asioista on käytetty tässä opinnäytetyössä yhteistä termiä edunvalvonta-asiat. Termiä kuuleminen on käytetty yhteisnimityksenä kärjäoikeuden suorittamalle kirjalliselle sekä suulliselle kuulemiselle. Henkilöstä, joka on edunvalvontahakemuksen kohteena, on käytetty opinnäytetyössä termejä päämies, edunvalvontaan esitetty, asianomainen, hakemuksen kohteena oleva sekä HoTL:n mukaista termiä henkilö, jonka etua on valvottava.

Oikeudenkäymiskaaren 8 luvusta tuttu ilmaisu asiaan osallinen on yhteisnimitys, joka tarkoittaa sekä edunvalvonta-asian hakijaa, edunvalvontaan esitettyä että muita edunvalvonta-asiassa kuultavia henkilöitä, joiden oikeuksiin hakemuksen hyväksyminen voi vaikuttaa. Tällaisia muita henkilöitä voivat olla esimerkiksi edunvalvontahakemuksen kohteena olevan henkilön puoliso, vanhemmat tai lapsi.

Opinnäytetyön toisessa kappaleessa on otettu esittelyyn yleisellä tasolla kuulemisen merkitys ja siihen liittyvä ihmisoikeusnäkökulma. Kolmannessa kappaleessa on kerrottu edunvalvonnasta, sen eri muodoista ja toimintakelpoisuuden rajoittamisesta. Näiden jälkeen on syvennytty itse kuulemiseen, jonka käsittely on jaoteltu asiaan osallisryhmittäin sekä kuulemismenettelyyn joka on jaettu kirjalliseen ja suulliseen kuulemiseen. Työn päättävät johtopäätökset ja pohdinta, joissa pyritään tiivistämään vastaukset tutkimusongelmiin.

2 KUULEMISEN MERKITYS

Edunvalvontajärjestelmän perustana ovat ihmisoikeudet sekä perusoikeudet, joiden turvaaminen on PL 22 §:n mukaan julkisen vallan tehtävä. Perusoikeudet on listattu PL:n 2 lukuun. PL 1 §:n toisessa momentissa puhutaan ihmisarvon loukkaamattomuudesta ja se on nostettu valtiosäännön perusarvoksi. Ihmisarvoa ei ole mainittu erikseen perusoikeutena, mutta se ilmenee muista perusoikeuksista. Se ilmenee esimerkiksi ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kiellossa (PL 7.2 §), joka käsittää sekä fyysisen että henkisen kohtelun. Käänteisesti katsoen ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kiellon voidaan katsoa antavan kaikille oikeuden ihmisarvoon ja sen mukaiseen kohteluun. (Sarja 2007, 379.)

Edunvalvonta edistää PL 6 §:n mukaista yhdenvertaisuutta. Järjestämällä asianmukaisesti edunvalvontapalveluita sellaisille henkilöille, jotka niitä tarvitsevat, turvataan heidän yhdenvertaisuutensa niiden henkilöiden kanssa, jotka eivät tarvitse apua asioiden hoitamiseen. Yhdenvertaisuus voidaan ajatella edunvalvonta-asioissa myös alueellisena tai menettelyllisenä perusoikeutena siten, että edunvalvontapalveluiden tason sekä riittävyyden ei tulisi riippua edunvalvonnassa olevan kotipaikasta eikä edunvalvonnan menettelytapojen tulisi merkittävästi erota toisistaan eri puolilla Suomea. (Sarja 2007, 380.) Tämän vuoksi myös kuulemismenettelyiltä vaaditaan yhdenmukaisuutta sekä valtakunnallisesti että käräjäoikeuskohtaisesti.

Jokaisella ihmisellä on itsemääräämisoikeus, jolla tässä yhteydessä tarkoitetaan oikeutta päättää itse henkilöönsä ja omaisuuttaan koskevista asioista, valvoa niiden toteutumista ja saada oikeusturvaa (Saarenpää 2008, 273). Ihmisarvon tapaan itsemääräämisoikeus ei ole perustuslaissa mainittu perusoikeus vaan se ilmenee muissa perusoikeuksissa. Itsemääräämisoikeuden mieltäminen edunvalvonnan taustalla olevaksi ihmisoikeudeksi on kuitenkin tärkeää, koska lievimmilläänkin edunvalvonta puuttuu henkilön itsemääräämisoikeuteen. Edunvalvonnan on tarkoitus olla päämiehen itsemääräämisoikeutta kunnioittavaa, mutta samaan aikaan edunvalvonnalla suojataan hänen etujaan. (Sarja 2007, 382.) Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen tai ainakin kuulemisen yrittäminen takaa sen, että päämiehen itsemääräämisoikeutta ei loukata. Edunvalvontaan esitetylle varataan tilaisuus vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon. Poikkeukset kuulemiseen ovat perusteltuja sekä säänneltyjä holhoustoimilaissa.

Perustuslain mukaan oikeusturvaan kuuluu edellytys, jonka mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ilman aiheetonta viivytystä. Oikeusturva periaatteeseen kuu-

luu myös oikeus tulla kuulluksi sillä edunvalvonta-asioissa kuuleminen on oikeusturvan toteuttamista. (PL 21 §.)

Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18-19/1990) 8 artiklan 1 kappaleen mukaan jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta. Saman artiklan toisen kappaleen mukaan viranomaiset voivat puuttua tämän oikeuden käyttämiseen vain niissä tapauksissa, joissa laki sen sallii ja jos se on demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätöntä kansallisen ja yleisen turvallisuuden, maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi, epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Perhe-elämän kunnioitus näkyy edunvalvonta-asioissa siinä, että päämiehen puolisolle ja muille läheisille on mahdollisuus varata tilaisuus tulla kuulluksi. Toisaalta yksityisyyden suoja takaa sen, ettei edunvalvonta-asioissa kuulla tahoja, joilla ei ole todellista tietoa päämiehen oloista tai päämiehestä.

Tuomioistuimen toimittama kuuleminen ei ole pelkkä muodollisuus vaan sillä selvitetään edunvalvontahakemuksen kohteena olevan henkilön edunvalvonnan tarvetta ja kantaa hakemukseen (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Lisäksi tuomioistuin selvittää kuulemismenettelyssä ne asiat, joihin edunvalvojan määrääminen tai toimintakelpoisuuden rajoittaminen tulisi vaikuttamaan sekä edunvalvojan valintaan liittyvät kysymykset. Tuomioistuin kuulee kaikkia niitä asiaan osallisia, joiden kuuleminen on tärkeää riittävän selvityksen hankkimiseksi. Kuulemisperiaatteessa on vähäisiä poikkeuksia, mutta nämä poikkeukset eivät muuta pääsääntöä eivätkä yksittäisessä tapauksessa vaaranna yksilön oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. (Kuuliala 2011, 35).

Edunvalvontaan esitettyä kuullaan, jotta hänen mielipiteensä edunvalvontahakemuksesta kävisi ilmi. Kuulemisella selvitetään, hyväksyykö henkilö edunvalvontahakemuksen vai vastustaako hän sitä. Mikäli edunvalvontaan esitetty vastustaa hakemusta, saadaan kuulemisella selkoa myös siitä, mihin perusteisiin vastustus nojautuu. (HE 146/1998 vp, 64.) Päämiehen kannan selvittämisen lisäksi häntä yleensä kuullaan hakemuksen perusteiden selvittämiseksi sekä ylipäätensä edunvalvonnan tarpeen harkinnan arvioinnin vuoksi. Ihmisoikeusnäkökulmasta oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteiden mukaan henkilöä täytyy kuulla ennen päätöksentekoa, jos päätös voi vaikuttaa hänen oikeuksiinsa ja velvollisuuksiinsa. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Mikäli puolisoa tai muuta läheistä henkilöä kuullaan, on kuulemisella tarkoitus selvittää edunvalvonnan tarpeeseen vaikuttavat taloudelliset asiat sekä sellaiset seikat, joilla on merkitystä edunvalvojan henkilöä harkittaessa (HE 146/1998 vp, 64). Muulla läheisellä tarkoitetaan muun muassa alaikäiselle edunvalvontaa haettaessa alaikäisen huoltajia. Huoltajia on kuultava muun muassa

edunvalvojan henkilöä koskevassa asiassa sillä alaikäisen huoltajien ja edunvalvojan täytyy tehdä yhteistyötä keskenään. (Välimäki 2008, 151.) Puolison kuulemisen lisäksi omaisille on aina ilmoitettava merkittävistä perheenjäsentä koskevista toimenpiteistä, kuten edunvalvojan määräämisestä (Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, 297).

Holhousviranomaisen kuulemisen tarkoituksena on selvittää julkinen intressi. Kuulemisen ei kuitenkaan tulisi olla itsetarkoitus, minkä vuoksi tuomioistuin voi luopua maistraatin kuulemisesta, jos se ei ole tarpeen julkisen intressin vähäisyyden vuoksi. Holhousviranomaista kuullaan myös asian selvittämiseksi, millä tarkoitetaan edunvalvonnan tarpeen selvittämistä sekä edunvalvojan sopivuuden ja taitavuuden selvittämistä. (Välimäki 2008, 150-151.)

3 EDUNVALVONTA JA TOIMINTAKELPOISUUDEN RAJOITTAMINEN

Edunvalvojan määräämistä sekä toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevat asiat ovat tuomioistuimessa hakemusasioita. Toimintakelpoisuuden rajoitus on aiemmin säädetty vireille pantavaksi kanteella, mutta edunvalvojan määräämisten yleistyttyä ja toimintakelpoisuuden rajoitusten vähennyttyä se palautettiin hakemusasiaksi. Sillä oikeusturvanäkökohdista huolimatta, joita olivat muun muassa kuulemismenettelyssä ilmenneet puutteet, myös vajaavaltaiseksi julistamisessa on kysymys yksilön edun turvaamisesta tulevaisuudessa mahdollisesti tapahtuvia oikeudenloukkauksia vastaan. (Kuuliala 2004, 654-655.)

Asianosaisena tällaisessa hakemusasiasa on yleensä vain hakija. Mikäli hakijana ei ole itse se henkilö, jonka etua on valvottava, on hän asian hakemusvaiheessa kuultavan asemassa samoin kuin asiaan osalliset. Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen onkin tärkeää hänen oman oikeusturvansa vuoksi. (Välimäki 2008, 147.)

Edunvalvojan määräämistä tai toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevan hakemuksen käräjäoikeuteen voi tehdä holhousviranomaisen ja edunvalvontaan esitetyn lisäksi hänen edunvalvojansa, vanhempi, aviopuoliso, lapsi tai muu läheinen henkilö (HoTL 72.1 §). Kun edunvalvontasian kohteena on alaikäinen, voi hakemuksen tehdä alaikäisen huoltaja tai sosiaalihuoltolain mukainen sosiaalihuollon toimeenpanosta kunnassa päättävä monijäseninen toimielin (HoTL 72.2 §). HoTL:n 72 § ei ole tyhjentävä vaan 1 momentin avoimella lausekkeella muu läheinen voidaan tarkoittaa ketä tahansa sukulaista tai ei sukulaista, joka on hoitanut päämiehen asioita. Käytännössä muu läheinen rajataan koskemaan ketä tahansa päämiehelle läheistä yksityistä henkilöä. Viranomaista kuten sosiaaliviranomaista tai poliisia ei kuitenkaan voida luokitella muuksi läheiseksi. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Riippumatta suhteesta päämieheen kuka tahansa voi vaitiolovelvollisuuden estämättä tehdä maistraatille ilmoituksen mahdollisesti edunvalvonnan tarpeessa olevasta henkilöstä (HoTL 91 §). Esimerkiksi kerrostalonaapuri tuskin on niin läheinen, että voisi toimia hakijana edunvalvontasiasassa, mutta tämä naapurikin voi tehdä ilmoituksen maistraatille edunvalvonnan tarpeessa olevasta henkilöstä (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Ilmoitus ei ole vielä hakemus vaan ilmoituksen pohjalta maistraatti on velvollinen tutkimaan asiaa ja tarvittaessa tekemään tuomioistuimelle hakemuksen edunvalvojan määräämiseksi (Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, 296). Holhousviranomaisen voi toimittaa hakemuksen käräjäoikeuteen, kun edunvalvojan määrääminen on tarpeen

HolTL 8 §:n mukaisissa tapauksissa vanhuuden, sairauden tai vastaavan syyn aiheuttamasta kyvyttömyydestä. Holhousviranomaisen toimenpide voi olla tarpeellinen esimerkiksi silloin, kun päämies ei itse pane asiaa vireille eivätkä myöskään päämiehen lähisukulaiset tai muut edellä mainitut tahot, jotka voivat tehdä edunvalvonta-asiaa koskevan hakemuksen käräjäoikeuteen, ryhdy toimiin edunvalvonnan järjestämiseksi. (HE 146/1998 vp, 31.)

Hakemus edunvalvojan määräämiseksi tehdään käräjäoikeudelle pesänselvittäjän, muun pesänohittajan pesänjakajan tai pesänosakkaan toimesta, kun kysymyksessä on edunvalvojan määrääminen valvomaan poissaolevan tai tulevan omistajan oikeutta kuolinpesässä. Pesänselvittäjä tai – jakaja voi tehdä hakemuksen muutoinkin, jos edunvalvojan määrääminen on tarpeen osituksen tai perinnönjaon toimittamiseksi. Poissaolevan puolesta hakemuksen voivat tehdä myös edellä mainitut HolTL 72 §:n ensimmäisessä momentissa tarkoitetut henkilöt sekä itse se henkilö, jonka edusta tai oikeudesta on kysymys. (HolTL 72.3 §.)

Edunvalvonta-asiat voidaan jakaa kahteen pääryhmään: tilanteisiin, joissa päämiehen kelpoisuutta ei ole rajoitettu eli edunvalvontaan haettavalle määrätään vain häntä tukeva edunvalvoja sekä tilanteisiin, joissa päämiehen kelpoisuutta on rajoitettu. Kun lisätään tarkasteluun päämiehen kelpoisuusnäkökulman lisäksi edunvalvojan kelpoisuuden tarkastelu, edunvalvonta-asiat voidaan jakaa kuuteen eri kategoriaan. HolTL 8 §:n 3 momentin mukaan edunvalvojan valtuutus voidaan rajoittaa koskemaan vain tiettyä oikeustointia, omaisuutta tai asiaa. Edellä mainitun momentin perusteella syntyy jako, jonka mukaan päämiehellä, jonka kelpoisuutta ei ole rajoitettu, voi olla erityinen tukeva tai yleinen tukeva edunvalvoja. Jos päämiehen kelpoisuuteen on kajottu, voi edunvalvoja olla joko erityinen yhdessä toimiva, yleinen yhdessä toimiva, erityinen yksin toimiva tai yleinen yksin toimiva. (Välimäki 2008, 29.)

Ihmisen itsemääräämisoikeus jakautuu kompetenssiin eli kelpoisuuteen määrätä oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan omilla tahdonilmaisuillaan sekä immuniteettiin eli siihen, että kelpoisuutta käyttää vain henkilö itse eikä kukaan toinen hänen puolestaan. HolTL:n pääperiaate on, että päämiehen autonomiaa kunnioitetaan mahdollisimman pitkälle, mutta edunvalvonnan järjestäminen siten, ettei päämiehen itsemääräämisoikeuteen puututtaisi ollenkaan, ei ole mahdollista. Lievimmilläänkin edunvalvonta rajoittaa henkilön immuniteettiä siten, että päämiehen on hyväksyttävä edunvalvojan tekemät oikeustoimet ja omaisuuden vallintaratkaisut, jos edunvalvoja on tehnyt ne kelpoisuutensa rajoissa. (Välimäki 2008, 31.)

Päämiestä tukevalta ja auttavalta edunvalvojalta edellytetään yhteistoimintaa päämiehen kanssa. Tämä ilmenee muun muassa velvollisuudesta, jonka mukaan edunvalvoja on velvollinen kuule-

maan päämiehen mielipiteen ennen kuin tekee kelpoisuutensa rajoihin kuuluvia toimia, mikäli asia on päämiehen kannalta tärkeä ja kuuleminen voi tapahtua ilman huomattavaa hankaluutta. Jos päämies ei ymmärrä asian merkitystä, edunvalvoja voi jättää kuulematta päämiestään. Alakäisen edunvalvojan pitää vastaavassa tilanteessa tiedustella päämiehen huoltajien mielipidettä. (HoITL 43 §.)

Tilanteessa, jossa päämiehen mielipide asiasta eroaa edunvalvojan mielipiteestä siinä määrin, että syntyy ristiriita, edunvalvojan tulee yrittää ratkaista asia neuvottelemalla ja keskustelemalla päämiehen kanssa. Mikäli neuvottelut eivät tuota tulosta, edunvalvojan tulee lähtökohtaisesti noudattaa päämiehen tahtoa. Jos kuitenkin edunvalvoja on sitä mieltä, että päämiehen kanta on hänen etuaan vaarantava ratkaisu ja johtaa päämiehen kannalta hänelle itselleen vahingolliseen lopputulokseen asiassa, joka on pakko ratkaista tavalla tai toisella, edunvalvoja voi päättää asiasta myös päämiehen kannan vastaisesti. Tällaiset päätökset voivat rikkoa edunvalvojan ja päämiehen välisen luottamussuhteen ja pahimmassa tapauksessa johtaa edunvalvonnan uudelleen järjestelyyn, joka voi myös tarkoittaa sitä, että päämiehen toimintakelpoisuutta rajoitetaan. (Välimäki 2008, 32.)

Yhdessä toimivan edunvalvojan määrääminen rajoittaa päämiehen kompetenssia vain saatavia koskevista asioista sillä saatava, joka kuuluu edunvalvojan hoidettavaan omaisuuteen, voidaan suorittaa vain edunvalvojalle tai hänen osoittamalleen päämiehen tilille. Jos suoritus tehdään päämiehelle, se on pätevä vain, jos velallinen oli vilpittömässä mielessä eli hän ei tiennyt eikä hänen olosuhteet huomioon ottaen pitänytkään tietää, että suorituksen vastaanottaminen kuului edunvalvojalle. (HoITL 31.1 §.) Pykälän tärkein käytännön merkitys on siinä, että se koskee päämiehen pankkitilejä. Jos pankkitili kuuluu edunvalvojan hoidossa olevaan omaisuuteen, tililtä voidaan suorittaa varain siirtoja vain edunvalvojalle tai hänen valtuuttamalleen. Jotta epäselviltä tilanteilta vältyttäisiin, edunvalvojalla on velvollisuus ilmoittaa luottolaitokselle, jossa päämiehellä on tili, kenellä tai keillä on tilin käyttöoikeus (HoITL 31.2 §). Päämiehen luottolaitoksessa olevat varat voidaan esimerkiksi jakaa kahdelle tilille, joista edunvalvoja käyttää yhtä ja päämies toista. Tämä on käytännössä toimiva ratkaisu, koska edunvalvojan on jätettävä päämiehen vallintaan kohtuullisena pidettävä määrä käyttövaroja. Käyttövarojen jättäminen päämiehen omaan vallintaan on merkittävää päämiehen itsemääräämisoikeuden sekä itsetunnon kannalta. (Välimäki 2008, 32.) Maistraatin velvollisuus on tilintarkastuksen yhteydessä valvoa, että edunvalvoja on huolehtinut tästä velvollisuudesta (HoITL 56.1 §). Edellä mainittu HoITL 31 § koskee sekä tilanteita, joissa päämies on täysivaltainen että niitä tilanteita, joissa hänen toimintakelpoisuuttaan on rajoitettu (Välimäki 2008, 32).

3.1 Edunvalvojan määrääminen ilman toimintakelpoisuuden rajoittamista

Edunvalvojalla on rinnakkainen kelpoisuus toimia päämiehen kanssa, kun päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu. Edunvalvoja on määrätty vain päämiehen avuksi ja tueksi tai hänen rinnalleen päättämään oikeustoimista ja vallitsemaan omaisuutta. (Välimäki 2008, 29–30.) Rinnakkaisen edunvalvojan määrääminen ei siis rajoita päämiehen toimintakelpoisuutta, jollei laissa ole toisin määrätty (HolTL 14 §).

Edunvalvoja määrätään yleensä vanhus-, sairaus- ja vastaaviin tapauksiin sekä poissaolevan edunvalvonnan järjestämiseen (Välimäki 2008, 37). Edunvalvojan määräämisestä vanhuuden-, sairauden- tai muun vastaavan syyn vuoksi säädetään HolTL 8 §:ssä. Poissaolevan henkilön edunvalvonnan järjestämisestä säädetään HolTL 10 §:ssä.

3.1.1 Edunvalvojan määrääminen vanhus-, sairaus- tai vastaavissa tapauksissa

Edunvalvojan määrääminen heikentyneen terveydentilan perusteella on yleisin edunvalvontasian muoto Oulun käräjäoikeudessa. Vuonna 2010 Oulun käräjäoikeuteen tulleista edunvalvontasasioiden hakemuksista 75,4 % koski edunvalvojan määräämistä heikentyneen terveydentilan perusteella (Oikeusministeriö 11.7.2011, sähköpostihaastattelu). Tuomioistuin voi määrätä edunvalvojan heikentyneen terveydentilan perusteella eli vanhus-, sairaus- tai vastaavassa tapauksessa, jos päämies ei sairauden, henkisen toiminnan häiriintymisen, heikentyneen terveydentilan tai muun vastaavan syyn vuoksi kykene valvomaan etuaan taikka huolehtimaan itseään tai varallisuuttaan koskevia asioita (HolTL 8.1 §).

Tuomioistuimella on velvollisuus omasta aloitteesta määrätä hankittavaksi kaikki sellainen selvitys, joka on tarpeen asian käsittelemiseksi (HolTL 78 §). Päämiehen kykenemättömyys hoitaa asioitaan selviää tavallisesti lääkärintodistuksella, jonka tuomioistuin voi pyytää toimittamaan. Lääkäri puolestaan voi antaa salassapitosäännösten estämättä lausuntonsa tuomioistuimelle (HolTL 90.1 §). Laissa ei kuitenkaan ole säännöstä, jonka mukaan päämiehen olisi suostuttava lääkärintutkimukseen. Mikäli päämies siis kieltäytyy tutkimuksista, on tuomioistuimen turvauduttava muuhun selvitykseen. Tällainen muu selvitys voi olla esimerkiksi sosiaaliviranomaisen todistuslausuma. (Välimäki 2008, 37.)

Edellytys edunvalvojan määräämiselle on, että päämiehen asiat vaativat hoitoa eivätkä tule muulla tavalla asianmukaisesti hoidetuksi. (HolTL 8.1 §.) Holhoustoimen alaisilla asioilla pääsääntöisesti tarkoitetaan taloudellisten asioiden hoitamista. Koska edunvalvojan tarve voi ilmetä myös

henkilöä koskevissa asioissa, edunvalvoja voidaan määrätä myös silloin, kun asia, jonka hoitamiseen henkilö tarvitsee apua, on häntä itseään koskeva. Tällöin puhutaan lakimääräisen edustuksen järjestämisestä päämiehelle. Kyse ei kuitenkaan ole avun järjestämisestä puhtaasti käytännöllisissä asioissa, kuten esimerkiksi jokapäiväisissä arjen toimissa. Edellä mainitussa tilanteessa päämiehestä huolehtiminen on sosiaalihuollon tehtävä. (HE 146/1998 vp, 31.)

Edunvalvoja voidaan määrätä vain tilanteessa, joissa edunvalvontaan esitetty ei vastusta edunvalvojan määräämistä (HoTL 8.2 §). Tällaisessa tilanteessa edunvalvojan määräämiselle asetettuja edellytyksiä ei tarvitse tulkita ankarasti. Tuomioistuimen tulee kuitenkin asiassa esitetyn selvityksen perusteella varmistua edunvalvonnan tarpeellisuudesta. Jos edunvalvontaan haettavan asiat tulevat muutoin asianmukaisesti hoidetuksi, ei edunvalvojan määräämistä pidetä asianmukaisena. (HE 146/1998 vp, 31.) Jos päämies vastustaa edunvalvojan määräämistä, tulee edunvalvonta kysymykseen vain, jos vastustamiselle ei päämiehen tilan ja edunvalvonnan tarve huomioon ottaen ole riittävää aihetta (HoTL 8.2 §). Pykälään ei ole kirjattu selkeää oikeusohjetta tilanteista, joissa päämiehen mielipidettä ei ole voitu selvittää. Lähtökohtana on, että tällaisissa tapauksissa tuomioistuimen on hankittava perusteellisempi selvitys toimenpiteen tarpeellisuudesta kuin niissä tapauksissa, joissa päämies on nimenomaisesti suostunut edunvalvojan määräämiseen. (HE 146/1998 vp, 31.) Jos päämiehen mielipide ei selviä tuomioistuimen toimittaman selvityksenkään perusteella, tulkitaan, ettei edunvalvontaan esitetty ole vastustanut hakemusta (Kontturi 11.5.2011, haastattelu).

Kun hän, jonka etua olisi valvottava, on alaikäinen, voidaan edunvalvoja määrätä edellä mainituin perustein sen jälkeen, kun päämies on täyttänyt 17 vuotta. Edunvalvojan toimi alkaisi tässä tapauksessa alaikäisen täytettyä 18 vuotta. (HoTL 9 §.) Edunvalvojan määräämiseen sovellettaisiin HoTL 8 §:n edellytyksiä. Tällainen määräys voidaan antaa, jos on nähtävissä, että alaikäinen päämies ei täysi-ikäiseksi tultuaankaan kykene valvomaan etuaan tai huolehtimaan itseään ja varallisuuttaan koskevista asioista, jotka vaativat hoitoa. Säädöksellä mahdollistetaan se, ettei edunvalvontaan tule katkosta alaikäisen tullessa täysi-ikäiseksi. (HE 146/1998 vp, 32.)

3.1.2 Edunvalvojan määrääminen poissaolevalle

Poissaolotapauksen vuoksi määrättävä edunvalvoja voi olla vain päämiestä tukeva edunvalvoja, jolloin päämiehellä ja edunvalvojalla on samat oikeudet. Poissaolevan toimintakelpoisuutta ei ole aiheellista eikä soveliasta rajoittaa. (Välimäki 2008, 38.) Poissaolevalle määrättävän edunvalvojan tarkoituksena on valvoa päämiehen etua. Näiden etujen valvomisen turvaamiseksi omaisuus-

della on oltava hoitaja, joka tarvittaessa voi tehdä myös omaisuutta koskevia päätöksiä. (HE 146/1998 vp, 32.)

Tuomioistuimen on määrättävä edunvalvoja poissaolevalle neljässä tilanteessa. Ensimmäisenä ovat tilanteet, joissa vainajalta on jäänyt perintö eikä perillistä tai testamentinsaajaa taikka hänen olinpaikkaansa tiedetä tai hän ei muuten voi valvoa oikeuttaan (HolTL 10 § 1 k). Toisena ovat tilanteet, joissa muusta syystä on tarpeen, että poissaolevan oikeutta valvotaan tai hänen omaisuuttaan hoidetaan (HolTL 10 § 2 k). Myös jos omaisuus on omistajattomassa tilassa, tulee edunvalvojan määrääminen kysymykseen. Kyseessä voi olla tilanne, jossa tulevasta tapahtumasta riippuu, kenelle omaisuus menee tai joku saa omaisuuden omistusoikeuksin haltuunsa vasta myöhemmin ja edunvalvoja on tarpeen valvomaan tulevan omistajan oikeutta tai hoitamaan omaisuutta hänen lukuunsa. (HolTL 10 § 3 k.) Neljäntenä ovat tilanteet, joissa lahjakirjassa tai testamentissa on määrätty, että saajalle tuleva omaisuus on uskottava jonkun muun henkilön kuin saajan edunvalvojan hoidettavaksi. Tällöin edellytyksenä kuitenkin on, että edunvalvojan määrääminen on saajan edun mukaista. (HolTL 10 § 4 k.) Omaisuuden hoitamisen järjestämisestä edellä mainitulla tavalla ja nimenomaan saajan edun mukaisuudesta on esitettävä näyttö edunvalvojan määräystä haettaessa. Jos testamentin tekijällä tai lahjoittajalla ei ole ollut hyväksyttävää perustetta vaatimukselleen siitä, miksi omaisuus on uskottava muun kuin saajalla jo olevan edunvalvojan haltuun, järjestely ei välttämättä ole saajan edun mukainen. Jos voidaan olettaa, että esimerkiksi edunvalvojien erilaiset näkemykset tulevat vaikeuttamaan omaisuuden käyttämistä päämiehen hyväksi, ei edunvalvojaa voida HolTL 10 §:n 4 kohdan mukaan määrätä. (HE 146/1998 vp, 32.) Vuonna 2010 Oulun käräjäoikeuden edunvalvonta-asioista noin 1,02 % koski edunvalvojan määräämistä poissaolevalle (Oikeusministeriö 11.7.2011, sähköpostihaastattelu).

3.1.3 Edunvalvojan määräyksen voimassaolo ja muuttaminen

Edunvalvojalle annettu määräys voi olla voimassa joko toistaiseksi tai määräystä annettaessa asetetun määräajan. Jos edunvalvoja on määrätty tiettyä tehtävää varten, edunvalvontamääräys on voimassa, kunnes tehtävä on suoritettu. (HolTL 15.1 §.)

Käräjäoikeuden ja holhousviranomaisen päätöstä, joka koskee edunvalvojan määräämistä tai vapauttamista tehtävästään, on noudatettava heti, vaikka päätös ei olisi saanutkaan vielä lainvoimaa. Sama koskee päätöksiä, joilla edunvalvojan tehtävää on muutettu, jollei päätöksessä toisin määrätä. Myös käräjäoikeuden päätöstä, jolla jonkun toimintakelpoisuutta on rajoitettu, on noudatettava jo ennen kuin päätös saa lainvoimaisuuden. (HolTL 83.1 § ja 86a §.)

Tuomioistuimella on kaikissa tapauksissa valta muuttaa edunvalvojan tehtävää, määräyksen voimassaoloaikaa tai hakemuksesta määrätä tarpeeton edunvalvonta lakkaamaan, jos päämies ei ole enää edunvalvonnan tarpeessa tai hänen asuinpaikkansa on siirtynyt vieraaseen valtioon eikä edunvalvoja voi enää toteuttaa määräyksen mukaista tarkoitustaan. (HoTL 15.2 § ja 17.3 §.) Holhousviranomaisella on tuomioistuimen kanssa rinnakkainen toimivalta tehdä edellä mainitut toimet, jos edunvalvoja on määrätty HoTL 8 §:n nojalla eli vanhus-, sairaus- tai muusta vastaavasta syystä tai 9 §:n nojalla eli 17 -vuotiaalle ja jos päämies kykenee ymmärtämään asian merkityksen. Jotta maistraatti voi määrätä edunvalvojan tehtävän lakkaamaan, tulee päämiehen ja edunvalvojan hakea edunvalvontamääräyksen lakkauttamista yhdessä. (HoTL 17.4 §.)

Holhousviranomaisen vastuulle kuuluu edunvalvonnan jatkumisen aiheellisuuden selvittäminen, kun edunvalvoja on määrätty edellä mainittujen HoTL 8 §:n tai 9 §:n nojalla. Maistraatin on omasta aloitteesta selvitettävä neljäntenä kalenterivuotena edunvalvojan määraamisestä ja siitä eteenpäin joka neljäs kalenterivuosi, onko peruste edunvalvonnan jatkamiselle vielä olemassa. Tarvittaessa maistraatin on tehtävä käräjäoikeudelle hakemus edunvalvonnan lakkaamisesta. Edellä mainittu selvitys voidaan jättää suorittamatta, mikäli edunvalvojan määraamisen perusteen tai muun syyn vuoksi on ilmeistä, että edunvalvojan tarve on pysyvä. (HoTL 17b.1 §.) Pysyvällä edunvalvonnan tarpeella tarkoitetaan tilanteita, joissa esimerkiksi edunvalvoja on määrätty henkilölle, joka sairastaa etenevää ja parantumatonta, päämiehen toimintakelpoisuutta heikentävää sairautta. Pysyvä edunvalvonnan tarve voi syntyä myös, jos päämiehen toimintakyvyn rajoitus johtuu pysyvästä kehityshäiriöstä tai vammasta, ja voidaan ennakoida, ettei päämiehen olosuhteissa tule tapahtumaan edunvalvonnan tarpeeseen vaikuttavia muutoksia. Tällaisissa tilanteissa yhteydenotto edunvalvojaan tai päämiehen omaisiin määraaikaisselvityksen tekemiseksi voidaan kokea loukkauksena. Jos päämiehen tila ennakkokäsityksen mukaan muuttuu siten, että kausittaisten selvitysten tekeminen on jatkossa perusteltua, selvitetään edunvalvonnan jatkumisen aiheellisuus heti, kun se on olosuhteet huomioon ottaen mahdollista. Siitä eteenpäin selvitys tehdään joka neljäntenä kalenterivuonna, mikäli uuden arvion mukaan edunvalvonnan tarve ei ole enää ilmeisen pysyvää. (HE 203/2010 vp, 18.)

Selvitys edunvalvonnan jatkumisen tarpeellisuudesta tehdään niiden tietojen perusteella, jotka maistraatti on tilintarkastuksen yhteydessä, tai muutoin saanut päämiehen tilanteesta (HoTL 17b.2 §). Tarkoituksena on, ettei selvityksen tekemiseen käytetä enempää voimavaroja kuin käsityksen muodostaminen päämiehen tilasta edellyttää (HE 203/2010 vp, 18). Maistraatin tulee kuulla edunvalvojaa selvityksen yhteydessä. Velvollisuus kuulla päämiestä riippuu siitä, voidaanko päämiehen olettaa ymmärtävän asian merkityksen ja onko selvityksessä tullut esille seikkoja,

jotka viittaisivat muutostarpeeseen edunvalvojalle annetussa määräyksessä. (HoTL 17b.2 §.) Holhousviranomaisen toimittama kuuleminen voidaan yksittäistapauksessa toimittaa tarkoituksenmukaisella tavalla, kuten esimerkiksi kirjeitse, puhelimitse tai henkilökohtaisesti. Näitä kuulemista koskevia periaatteita noudatetaan kuitenkin vain edellä mainittua määräaikaisselvitystä hankittaessa. Jos selvityksen perusteella laitetaan käräjäoikeuteen vireille hakemus edunvalvojan tehtävän muuttamisesta tai lakkauttamisesta, tulee sovellettavaksi holhoustoimesta annetun lain 8 luvun mukaiset kuulemissäännöt. (HE 203/2010 vp, 18.)

Holhousviranomaisen harkitessa edunvalvonnan jatkumisen aiheellisuutta edunvalvojan kuuleminen on pääsääntö. Päämiehen kuuleminen holhousviranomaisen toimesta sitä vastoin ei olisi pääsääntö vaan häntä kuullaan vain, jos päämiehen voidaan olettaa ymmärtävän edunvalvonnan merkitys tai jos edunvalvonnan tarvetta on tarpeen muuttaa. Holhousviranomainen voi määräaikaisselvityksen yhteydessä jättää kuulematta päämiestä, jos kuulemista ei ole pidetty tarpeellisena tai mahdollisena. Näissä tilanteissa edunvalvoja, päämies tai hänen läheisensä voi saattaa edunvalvonnan tarpeen tuomioistuimen harkittavaksi. Tällöin päämiehen kuulemisvelvoite toteutuu täysimääräisenä HoTL 81 §:n nojalla. (HE 203/2010 vp, 18.) HoTL 81 §:n mukaan 8 luvun säännöksiä edunvalvonta-asioiden käsittelystä oikeudenkäynnistä noudatetaan soveltuvin osin myös asiassa, joka koskee edunvalvojan vapauttamista tehtävästään, tehtävän muuttamista tai lakkaamista sekä asiassa, joka koskee toimintakelpoisuuden rajoituksen poistamista tai muuttamista.

Edellä mainittu neljän vuoden sääntö on aiemmin ollut kirjattuna HoTL 17 §:n 5 momenttiin, mutta lakiteknisen uudistuksen vuoksi 5 momentti siirrettiin omaksi 17b §:ksi, jottei 17 § pidentyisi liikaa. Muutos on tullut voimaan 1.5.2011. (HE 203/2010 vp, 18.)

3.2 Toimintakelpoisuuden rajoitus

Edunvalvojan määräämistä ei kaikissa tapauksissa voida pitää riittävänä keinona päämiehen suojaamiseksi, jolloin tulee kyseeseen toimintakelpoisuuden rajoittaminen. Toimintakelpoisuuden rajoittaminen merkitsee edunvalvojan määräämistä voimakkaampaa puuttumista henkilön itsemääräämisoikeuteen. Edellytykset tälle ovat, ettei päämies kykene huolehtimaan taloudellisista asioistaan, hänen varallisuusasemansa ja toimeentulonsa tai muut tärkeät etunsa ovat tämän vuoksi vaarassa, eivätkä lievemmat keinot eli edunvalvojan määrääminen yksin riitä turvaamaan hänen etujaan (HoTL 18.1 §). Esimerkiksi tilanteissa, joissa sieluntoiminnoiltaan heikentyneen henkilön tiedetään toistuvasti ja edunvalvojaansa kuulematta tekevän määräämistöimiä omaisuus-

destaan omaksi vahingokseen, voidaan henkilön toimintakelpoisuutta rajoittaa (Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, 303). Valta rajoittaa päämiehen toimintakelpoisuutta kuuluu vain ja ainoastaan tuomioistuimelle ja asian käsittelee sekä ratkaisee aina kärjätuomari (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Päämiehen toimintakelpoisuutta voidaan rajoittaa kolmella tavalla: määräämällä yhdessä toimiva edunvalvoja, sivuuttava edunvalvoja tai julistamalla päämies vajaavaltaiseksi. (HoTL 18 §.)

Aikaisemmin mainitun jaottelun mukaan toimintakelpoisuuden rajoitus jakautuu erityiseen ja yleiseen yhdessä toimivaan edunvalvontaan sekä erityiseen ja yleiseen yksin toimivaan edunvalvontaan (Välimäki 2008, 29). Jos edunvalvoja on erityinen, koskee hänen kelpoisuutensa vain tiettyä omaisuutta tai oikeustoimia, kun taas yleinen kelpoisuus koskee kaikkea päämiehen omaisuutta ja kaikkia oikeustoimia (Välimäki 2008, 43).

Yhdessä toimiva edunvalvoja

Yhdessä toimiva edunvalvoja on lievin tapa puuttua päämiehen toimintakelpoisuuteen. Yhdessä toimivuus tarkoittaa, että päämies voi tehdä tiettyjä oikeustoimia tai vallita tiettyä omaisuutta ainoastaan yhdessä edunvalvojansa kanssa (HoTL 18 § 1 k). Jos edunvalvojan kelpoisuus on yleinen, päämies voi tehdä oikeustoimia ja vallita omaisuuttaan vain yhdessä edunvalvojan kanssa. Yhdessä toimiminen tarkoittaa myös, ettei edunvalvojalla ole kelpoisuutta yksin määrätä tuomioistuimen päätöksen tarkoittamasta omaisuudesta. Rajoituksen tarkoituksena on tehokkaasti varmistaa se, että päämiehen toimeentulon kannalta keskeinen omaisuus säilyy päämiehen omistuksessa. Tällaisella keskeisellä omaisuudella tarkoitetaan esimerkiksi asuntoa tai maatilaa. Käytännössä tällaista rajoitusta käytetään, kun päämiehen edun mukaista on säilyttää rajoituksessa tarkoitettu omaisuus suhteellisen pysyvästi päämiehen omistuksessa. (HE 146/1998 vp, 36-37.)

Yksin toimiva edunvalvoja

Tuomioistuin voi rajoittaa päämiehen kelpoisuutta siten, että hänellä ei ole kelpoisuutta tehdä tiettyjä oikeustoimia tai määrätä tietystä omaisuudestaan (erityinen yksintoimiva edunvalvoja) (HoTL 18 § 2 k) tai määrätä päämiehelle sivuuttavan edunvalvojan, jolloin päämies ei voi määrätä mistään omaisuudestaan (yleinen yksintoimiva edunvalvoja). Päämiehen kelpoisuuden rajoittaminen tarkoittaa käytännössä sitä, että vain edunvalvojalla on kelpoisuus tehdä määräyksen mukaisia oikeustoimia ja vallita siinä yksilöityä omaisuutta päämiehensä puolesta. Määräyksen ulkopuolelle jäävä omaisuus ja oikeustoimet kuuluvat kuitenkin päämiehen vallintaoikeuden ja

kelpoisuuden piiriin. Tällainen rajoitus tulee kyseeseen, jos edellä mainittu yhdessä toimivuus rajoitus ei ole päämiehen suojan kannalta tarkoituksenmukainen tai riittävä. (HE 146/1998 vp, 37.)

Vajaavaltaiseksi julistaminen

Viimeisenä ja radikaaleimpana toimintakelpoisuuden rajoitusmuotona on päämiehen julistaminen vajaavaltaiseksi (HoTL 18 § 3 k). Käytännössä vajaavaltaiseksi julistaminen tarkoittaa, ettei päämiehellä ole oikeutta itse vallita omaisuuttaan eikä tehdä sopimuksia tai muita oikeustoimia. Tästä poiketaan, mikäli laissa toisin määrätään. (HoTL 23.1 §.) Vajaavaltaisen asema on säännelty suoraa laissa. Tämän vuoksi toimintakelpoisuuden rajoituksen sisältöä ei täsmennetä tuomioistuimen päätöksellä, kun henkilö julistetaan vajaavaltaiseksi. (HE 146/1998 vp, 38.) Vajaavaltaisella on kelpoisuus päättää henkilöönsä koskevista asioista, jos hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen eikä laissa toisin säädetä. (HoTL 23.2 §.) Tämä tarkoittaa, ettei oikeus päättää henkilöä koskevista asioista siirry automaattisesti edunvalvojalle. Mikäli vajaavaltaiseksi julistettu henkilö ei kykene ymmärtämään henkilöänsä koskevan asian merkitystä, edunvalvoja voi päättää siitä hänen puolestaan, mikäli kun tuomioistuin on niin määrännyt. Kelpoisuus päättää henkilöönsä koskevista asioista koskee vain täysi-ikäistä vajaavaltaista. Alaikäisen henkilöä koskevista asioista päättää hänen huoltajansa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain mukaan. (HE 146/1998 vp, 39.)

Alle 17 -vuotiasta alaikäistä ei voida julistaa vajaavaltaiseksi, sillä alle 18 -vuotias on suoraa lain nojalla vajaavaltainen (HoTL 2 §). Alaikäisen toimintakelpoisuutta voidaan kuitenkin rajoittaa edellä mainituin perustein, kun hän on täyttänyt 17 vuotta. Alaikäiselle tehtävä toimintakelpoisuuden rajoitus alkaa, kun alaikäinen täyttää 18 vuotta. (HoTL 19 §.) Rajoittaminen tulee kysymykseen vain, jos on selvitetty, ettei alaikäinen 18 vuotta täytettyäänkään ole kykenevä huolehtimaan taloudellisista asioistaan ja että hänen varallisuusasemansa, toimeentulonsa tai muut tärkeät edut ovat tämän johdosta ilmeisesti vaarassa. Kuten kaikissa edunvalvonta-asioissa, tässäkin tapauksessa on käytettävä lievintä riittävää rajoitusta. (HE 146/1998 vp, 38.)

Edellytykset vajaavaltaiseksi julistamiselle ovat samat kuin edellä mainituilla toimintakelpoisuuden rajoituksen muodoilla. Ketään ei kuitenkaan saa julistaa vajaavaltaiseksi, jos muut HoTL 18 §:n 1 momentissa luetellut toimenpiteet olisivat riittäviä turvaamaan päämiehen edun (HoTL 18.2 §). Muutoinkin toimintakelpoisuuden rajoittamisessa tulisi käyttää lievintä mahdollista keinoa, joka on tarpeen päämiehen edun suojaamiseksi. Rajoitus tulisi ulottaa koskemaan vain sellaista oikeustointa, jonka tekemiseen vajaavaltaisella ei holhoustoimesta annetun lain tai muun lain erityis-

säännöksen mukaan ole kelpoisuutta. (HolTL 18.3 §.) Oikeustoimikelpoisuuden rajoittamisella ei siten voida saada aikaan vajaavaltaisuutta tuntuvampaa rajoitusta. Tämän tarkemmin laissa tai sen esitöissä ei kuitenkaan ole säännelty sitä, mitä oikeustoimia toimintakelpoisuuden rajoitus voisi koskea vaan se jätetään tuomioistuimen harkintavaltaan. (HE 146/1998 vp, 37.) Lievimmän mahdollisen keinon vaatimuksesta oletettavasti johtuu, että edunvalvojan määrääminen on yleisempää kuin toimintakelpoisuuden rajoittaminen. Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevien hakemusten määrä kaikista edunvalvonta-asioiden hakemuksista vuonna 2010 Oulun käräjäoikeudessa oli 0,51 % (Oikeusministeriö 11.7.2011, sähköpostihaastattelu).

Edunvalvojan määräämisestä

Kun tuomioistuin tekee päätöksen toimintakelpoisuuden rajoittamisesta, tulee päämiehelle samalla määrätä edunvalvoja, mikäli se on tarpeen (HolTL 20 §). Edunvalvojan tarve on ilmeinen, sillä päämies tarvitsee edunvalvojan toimimaan puolestaan ainakin niissä asioissa, jotka ovat hänen kelpoisuutensa ulkopuolella. HolTL:n mukaan tuomioistuimen on viranpuolesta määrättävä päämiehelle edunvalvoja toimintakelpoisuuden rajoittamisen yhteydessä riippumatta siitä, onko hakemuksessa pyydetty edunvalvojan määräämistä. Poikkeuksena ovat tilanteet, joissa päämiehellä on jo aiemmin määrätty edunvalvoja, jolle annettu tehtävä kattaa myös ne asiat, joista päämies ei itse voi päättää. Tällöin tuomioistuimen ei ole tarpeen puuttua edunvalvojalle annettuun määräykseen. Edunvalvojan tehtävän sisältö harkitaan holhoustoimesta annetun lain 8 §:n nojalla samoin kuin tilanteissa, joissa haetaan vain edunvalvojan määräämistä. (HE 146/1998 vp, 38.) Tuomioistuin ei kuitenkaan ole sidottu tehtyyn hakemukseen vaan käräjäoikeus voi uskoa edunvalvojalle tehtävän, jota hakemuksessa ei ole vaadittu. Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa tuomioistuin voi rajoittaa toimintakelpoisuutta haettua enemmän tai muutoin hakemuksesta poikkeavasti, jos tätä on pidettävä tarpeellisenä päämiehen edun suojaamiseksi. (HolTL 77 §.) Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa asioissa yleensä on tarkoituksenmukaista, ettei edunvalvojaa määrätä hoitamaan vain niitä asioita, joista päämies ei itse voi päättää, koska päämies tavallisesti tarvitsee edunvalvojan tukea yleisemminkin (HE 146/1998 vp, 38).

4 KUULEMINEN EDUNVALVONTA-ASIOISSA

Kuulemisen tarkoituksena on, että henkilö saa tiedon hakemuksesta ja tilaisuuden lausua mielipiteensä siitä (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Käräjäoikeuden suorittamassa kuulemisessa kuultavat ovat yleensä passiivisia. Suurin osa ei lausu mitään ja yleensä ne, jotka lausuvat, vastustavat hakemusta. Passiivisuus ei kuitenkaan haittaa edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa, sillä käräjäoikeuden menettely edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa on kirjallinen. Maistraatin tekemän selvityksen pohjalta käsittely voidaan tuomioistuimessa suorittaa kirjallisesti. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Holhousviranomaisen suorittama kuuleminen on osa hallintomenettelyä ja sen tarkoituksena on käytännössä selvittää, tuleeko asiassa tehdä hakemus käräjäoikeuteen. Maistraatti pyrkii aina kuulemaan edunvalvontaan esitettyä. Holhousviranomaisen suorittama kuuleminen voi tapahtua maistraatissa, asiakkaan kotona, hoitopaikassa tai joissain tapauksissa puhelimitse, mutta pääsääntö on, että maistraatti pyrkii tapaamaan henkilön. (Lahti 22.7.2011, sähköpostihaastattelu.) Käytännössä holhousviranomaisen suorittama kuuleminen on siis ensimmäinen seula, jossa arvioidaan, tulevatko päämiehen asiat hoidetuksi asianmukaisesti ilman edunvalvojan määräämistä.

Maistraatilla ei ole mitään pakkokeinoja käytettävissään kuulemisen toteuttamiseksi, eli voi olla, että henkilö, jolle maistraatti on varannut tilaisuuden lausua asiasta, ei halua käyttää tätä tilaisuutta ja hän jättäytyy passiiviseksi (Lahti 22.7.2011, sähköpostihaastattelu). Holhousviranomaisen suorittama kuuleminen voi käytännössä rajata asiaan osallisten piiriä eli niiden henkilöiden määrää, ketä tuomioistuimen tulee kuulla. Tämä on mahdollista harkinnanvaraisissa kuulemisissa, kun maistraatti on esimerkiksi jo kuullut jotain lähisukulaista, kuten lasta, eikä tällä ole ollut asiaan mitään lausuttavaa. Käräjäoikeus ei kuule uudestaan niitä asiaan osallisia, jotka ovat jättäytyneet passiivisiksi jo holhousviranomaisen suorittamassa kuulemisessa. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Kuuleminen voidaan jättää suorittamatta huolimatta lain edellytyksestä, jonka mukaan edunvalvontaan esitetyle tulee varata tilaisuus tulla kuulluksi hakemuksen johdosta. Näin voidaan toimia, jos maistraatti on hoitanut kuulemisen siten, että päämiehelle tulee selväksi, että edunvalvontaa haetaan tuomioistuimesta. Kuulemisesta luopuminen edellyttää myös, että henkilö suostuu ja tietää, mitä seuraavaksi tapahtuu. Maistraatin suorittama kuuleminen voi KKO:n ratkaisun 1776/2009 mukaisesti jopa korvata tuomioistuimen kuulemisen, jolloin käräjäoikeuden ei tarvitse

enää kuulla päämiestä, vaan asia voidaan ratkaista hakemuksen mukaisesti. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Käräjäoikeus oli maistraatin hakemuksesta määrännyt A:lle edunvalvojan hänen maistraatille antamansa suostumuksen mukaisesti. Kun käräjäoikeus oli ratkaissut asian A:n mielipiteen mukaisesti, käräjäoikeus ei ollut menetellyt virheellisesti, vaikka se ei ollut varannut A:lle tilaisuutta lausua hakemuksen johdosta. (KKO 9.9.2009 T 1776. Finlex.)

Lisäksi holhousviranomaisen suorittama kuuleminen vaikuttaa toisinkin päin. Jos maistraatti on kuullut jotain henkilöä, joka on vastustanut tai kannattanut tai esittänyt jotain perusteita, voi olla, että halutaan oikeudenkäynnissä antaa heille tilaisuus lausua käsityksensä asiasta ja näin saada lisäselvitystä asiasta. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

HolTL:n 8 luvussa säädetään, ketä tuomioistuimen on kuultava edunvalvonta-asiassa eli ketkä ovat edunvalvonta-asian asiaan osallisia (72 §). Asiaan osalliset vaihtelevat tapauskohtaisesti. Kuulemisen merkitys huomioon ottaen tuomioistuimen ei ole tarpeen kuulla kaikkia mahdollisia tahoja edunvalvonta-asian selvittämiseksi, vaan käräjäoikeus harkitsee kuultavat tapauskohtaisesti. Tuomioistuin saa selvityksen asiaan osallisista edunvalvonta-asian hakemuksesta tai virkatodistuksesta. Jos on tiedossa, että päämiehellä on puoliso tai lapsia, käräjäoikeuden tulee aina harkita, kuullaanko heitä, riippumatta siitä, onko heitä aiemmin kuultu tai jätetty kuulematta. Jos päämiehellä ei ole puolisoa esimerkiksi siitä syystä, että hän on jäänyt leskeksi, korostuu muiden asiaan osallisten kuulemisen tärkeys. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

4.1 Päämiehen kuuleminen

Täysi-ikäiselle päämiehelle on yleensä aina varattava tilaisuus tulla kuulluksi HolTL 73 §:n mukaan. Tätä asianosaisen kuulemisperiaatetta kutsutaan nimellä kontradiktorinen periaate. Periaate pitää sisällään tuomioistuimelle osoitetun käskyn: asiaa ei saa ratkaista ennen kuin asianosaiselta on kuultu, eli toisin sanoen hänelle on varattu tilaisuus ajaa asiaansa. (Kuuliala 2006, 729.) Kuulemisella pyritään selvittämään päämiehen mielipide edunvalvontahakemuksesta. Edunvalvojaa määrättäessä riittää kuitenkin kuulemistilaisuuden varaaminen ilman varsinaista kuulemistä. Edunvalvontaan haettavan passiivisuus ei estä asian käsittelemistä ja ratkaisemista.

Edunvalvonta-asiat voidaan jaotella neljään eri ryhmään sen perusteella, kuinka edunvalvontaan esitetty suhtautuu hakemukseen. Edunvalvontaan esitetty voi pysyä passiivisena, eli jättää vastaamatta lausumapyyntöön tai saapumatta istuntoon. Hän voi hyväksyä hakemuksen ilmoittamalla suostuvansa edunvalvontaan tai vastaavasti vastustaa hakemusta. Neljännen ryhmän muodostavat poikkeustapaukset, joissa edunvalvontaan esitettyä ei voida lainkaan kuulla. (Kuuliala 2011, 241.)

Edunvalvojaa määrättäessä kuulemistilaisuuden varaaminen päämiehelle on pääsääntö. Poikkeuksen luovat tilanteet, joissa edunvalvojaa määrätään alaikäiselle. Tällöin alaikäiselle päämiehelle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi vain, jos hän on täyttänyt 15 vuotta (HoITL 73.1 §). Edunvalvojan määräämisellä puututaan asianomaisen henkilökohtaiseen vapauspiiriin siinä määrin, että voidaan puhua henkilöstä koskevista asioista (HE 146/1998 vp, 64). OK 12 luvun 1 §:n mukaan tästä seuraa, että asianomainen voi itsenäisesti käyttää puhevaltaansa täytettyään 15 vuotta, vaikka olisikin vajaavaltainen.

Kuulemistilaisuutta ei tarvitse järjestää, mikäli jo saadun selvityksen perusteella edunvalvontahakemus hylätään perusteettomana. Tämä poikkeus johtuu asian luonteesta eikä sitä ole erikseen säädetty (Välimäki 2008, 149). Hakemuksen hylkäämisellä ei ole vaikutusta edunvalvontaan esitetyn oikeudelliseen asemaan, joten hänen oikeusturvansa ei edellytä kuulemistä (Kuuliala 2011, 270).

Kuulemissääntöjä ei sellaisenaan voida noudattaa myöskään tilanteissa, joissa on kysymys edunvalvojan määräämisestä poissaolevalle tai tulevan omistajan suojaamiseksi. Jos tiedoksianto siis toimitetaan oikeudenkäymiskaaren (1.1.1734/4) 11 luvun 9 §:n mukaisella tuomioistuimen kuulutuksella sellaiselle henkilölle, jonka olinpaikasta tai jonka edustajan olinpaikasta ei voida saada tietoa, ei tilaisuutta tulla kuulluksi tarvitse varata (HoITL 73.4 §). Tuomioistuinkuulutus tarkoittaa tiedoksiannon toimittamista siten, että asiakirja liitteineen pidetään nähtävillä tuomioistuimen kansliassa ja julkaisemalla ilmoitus asiakirjan pääasiallisesta sisällöstä sekä siitä, miksi tiedoksi annettavat asiakirjat ovat nähtävillä virallisessa lehdessä jonkin kuukauden ensimmäisessä numerossa. Ilmoitus voidaan julkaista myös sanomalehdessä. (OK 11:10.1 mom.)

Viimeisen poikkeuksen kuulemistilaisuuden järjestämisessä edunvalvojaa määrättäessä luovat tilanteet, joissa henkilö, jonka etua on valvottava, ei kykene lainkaan ymmärtämään kuulemisen merkitystä. Kuulemistilaisuuden varaamista koskevaa tiedoksiantoa ei kuultavan tilan vuoksi saada siis laillisesti toimitetuksi. (HoITL 73.5 §.) Tällaisissa tapauksissa tulee arvioida, pitääkö edunvalvontaan haetulle määrätä HoITL 82 §:n mukainen prosessiedunvalvoja. HoITL 73 §:n 5 mo-

mentin mukaan kuulemisesta voidaan luopua, mikäli prosessiedunvalvojan määrääminen ei ole kuultavan oikeusturvan kannalta tarpeellista eikä edunvalvontaan esitetty ymmärrä tiedoksiantoa tilansa vuoksi. (Kuuliala 2011, 271).

Prosessiedunvalvojan määrääminen ei ole yleistä. Lain mukaan prosessiedunvalvoja voidaan siis määrätä, jos tiedoksiantoa ei saada toimitettua laillisesti. Esimerkiksi tilanteessa, jossa henkilö on poissaoleva tai asuu Suomessa, mutta häntä ei yksinkertaisesti tavoiteta, ei tiedoksiantoa voida suorittaa sijaistiedoksiantona vaan henkilölle tulisi määrätä edunvalvoja, jolle hakemus annetaan tiedoksi. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Prosessiedunvalvojan määräämiseen voidaan päätyä myös haettaessa toimintakelpoisuuden rajoittamista. Koska lain edellytys kuitenkin on, että päämiestä kuullaan henkilökohtaisesti ei asia kokonaan hoidu määräämällä prosessiedunvalvoja. Käytännössä prosessiedunvalvojaa todennäköisesti jouduttaisiin käyttämään edellä mainitussa tilanteessa, jossa päämies vastustaa toimintakelpoisuuden rajoittamista, mutta ei pysty itse valvomaan omia oikeuksiaan. Tällaisessa tapauksessa avustajan määrääminen ei ole riittävä, koska päämiehen tulisi kyetä kontrolloimaan avustajansa toimia. Niinpä päämiehen avustaja tulee määrätä edunvalvojaksi, jolloin henkilön rooli on vastuullisempi. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Kuulemisesta ei voida luopua vain sen perusteella, että asiassa esitetystä selvityksestä ilmenee seikkoja, joiden perusteella oletetaan, ettei päämies kykene kertomaan omaa mielipidettään tai antamaan asiassa merkityksellisiä tietoja (HE 52/2006 vp, 52). Esimerkiksi lääkärintodistuksen lausuma, jossa sanotaan, ettei henkilö ymmärrä edunvalvonnan merkitystä, ei ole riittävä syy kuulemisesta luopumiseen vaan näissäkin tapauksissa tiedoksianto on pyrittävä toimittamaan ja kuulemisesta voidaan luopua vasta, kun tiedoksiantoyritys epäonnistuu kuultavan tilan vuoksi (HE 52/2006 vp, 52). Laki on tässä asiassa ehdoton. Päämiehen oikeusturvan kannalta on varsin hyvä käytäntö, että edunvalvontaan esitetyle yritetään antaa asia tiedoksi ja annetaan mahdollisuus lausua asiasta, sillä esimerkiksi lääkärintodistus ei aina osoita sen päivän tilannetta, vaan henkilön tilanne on voinut muuttua, eivätkä lääkäritkään erehtymättömiä ole. Asiat eivät välttämättä aina absoluuttisesti ole niin kuin lääkärintodistuksessa on sanottu. Päämiehen tulee saada mahdollisuus lausua koko oikeudenkäyntiaineistosta: myös siitä materiaalista, jossa esitetään käsitys, ettei häntä voida kuulla. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.) Vertailun vuoksi voidaan sanoa, että maistraatti ei kuule edunvalvontaan esitettyä, jos lääkärinlausunnossa on todettu, ettei henkilö ymmärrä edunvalvonnan merkitystä (Lahti 22.7.2011, sähköpostihaastattelu).

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa pelkän kuulemistilaisuuden varaaminen ei riitä, sillä se ei ole toimenpiteen kohteena olevan henkilön oikeusturvan eikä asian selvittämisen kannalta riittävää. (HE 146/1998 vp, 65.) Tuomioistuimen on siis kuultava henkilökohtaisesti häntä, jonka edunvalvomisesta on kysymys (HoTL 74 §). Henkilökohtaisesta kuulemisesta toimintakelpoisuuden rajoittamishakemuksen käsittelyssä voidaan poiketa, mikäli hakemus hylätään jo käytettävissä olevan selvityksen perusteella heti perusteettomana. Lisäksi kuulemisesta voidaan luopua, jos kuuleminen on hänen, kenen edun valvomisesta on kysymys, tilan vuoksi mahdotonta tai siitä aiheutuisi hänelle kohtuutonta haittaa (HoTL 74 §).

Kuulemista voidaan pitää mahdottomana silloin, kun esimerkiksi lääkärintodistuksella tai muulla luotettavalla tavalla on näytetty toteen, että kuultava on tajuton tai sellaisessa tilassa, ettei hän kykene lainkaan ymmärtämään, mistä asiassa on kysymys (HE 146/1998 vp, 65). Kuulemisen katsotaan aiheuttavan kohtuutonta haittaa henkilölle lähinnä tilanteissa, joissa päämies on mielenterveydellisten syiden vuoksi hoidettavana ja henkilökohtaisen kuulemisen toimittaminen olisi päämiehen hoidon ja mielenterveyden kannalta haitallista. Kuulemisesta voitaisiin luopua sekä kohtuuttoman haitan että päämiehen tilan perusteella esimerkiksi tapauksessa, jossa dementiaa sairastavalle henkilölle haetaan toimintakelpoisuuden rajoitusta. Kuuleminen voi joissain tapauksissa aiheuttaa potilaalle turhaa hämmennystä ja ahdistusta ja siten kohtuutonta haittaa. (Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, 304.) Vaikka henkilökohtaista kuulemista ei edellä mainituissa tilanteissa voida toteuttaa, on tuomioistuimen hankittava muilla keinoin riittävä selvitys siitä, onko vaadittu toimintakelpoisuuden rajoitus oikeassa suhteessa asianomaisen suojan tarpeeseen. (HE 146/1998 vp, 65.) Yksin se seikka, että päämies on laitoshoidossa, ei oikeuta jättämään henkilökohtaista kuulemisesta toimittamatta edes silloin, kun kuulemisen järjestämisestä aiheutuu käytännöllisiä vaikeuksia (HE 146/1998 vp, 65).

4.2 Puolison ja muun läheisen kuuleminen

Jos edunvalvontaan haettava henkilö on naimisissa, on hänen aviopuolisolleen varattava tilaisuus tulla kuulluksi hakemuksen johdosta (HoTL 73.2 §). Aviopuolisolle varataan tilaisuus tulla kuulluksi, koska yleisesti ottaen puolisoiden välillä vallitsee taloudellisten etujen yhteys (HE 146/1998 vp, 64).

Lain esitoissa puhutaan vain aviopuolisoista, mutta käytännössä puoliso käsitteenä kattaa myös avopuolison sekä rekisteröidyssä parisuhteessa olevat puoliset. Laissa rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001) säädetään rekisteröidyllä parisuhteella olevan samat oikeusvaikutukset kuin avioliiton solmimisellakin (3:8.1§). Jo ennen tällä hetkellä voimassa olevan holhoustoimilain voi-

maantuloa käytettiin alioikeuksissa tulkintaa, jonka mukaan avoliitossakin olevia puolisoita kuultiin edunvalvonta-asian yhteydessä. Nykyään tämä on jo vakiintunut käytäntö. Kontturin mukaan rekisteröityparisuhde on niin uusi asia, ettei edunvalvonta-asioiden osalta ole tullut vielä Oulun käräjäoikeuteen yhtään tällaista asiaa. Tähän on voinut osaltaan myös vaikuttaa se, että edunvalvonta-asiat yleisimmin tulevat ajankohtaisiksi vasta ikääntyvillä ihmisillä. Sillä katsotaanko rekisteröidyssä parisuhteessa oleva henkilö puolisoiksi, ei ole ratkaisevaa merkitystä lain tulkituksen kannalta eli se ei sulje pois kuulemistä. Jos tällaisella henkilöllä muuten olisi asiasta tietoa, olisi tuomioistuimella jo selvitysvelvollisuuden kautta velvollisuus kuulla häntä. Kuulemisen tarkoitus huomioiden tulee rekisteröidyssä parisuhteessa olevaan puolisoon suhtautua samoin kuin aviopuolisoon. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Jos puolison kuuleminen on olosuhteet huomioon ottaen ilmeisen tarpeetonta, ei tuomioistuimen tarvitse ryhtyä kuulemiseen. Kuuleminen mielletään tarpeettomaksi, jos puoliso ei voi antaa tuomioistuimelle sellaisia tietoja, jotka auttaisivat arvioimaan edunvalvonnan tarvetta ja jos puolisoiden välinen elämänyhteys on lakannut siten, ettei edunvalvojan määrääminen vaikuta toisen puolison etuihin eikä oikeuksiin. (HE 146/1998 vp, 64-65.)

Muu läheinen tarkoittaa yleensä edunvalvontaan esitetylle läheistä ihmistä. Tällaisia läheisiä ihmisiä voivat olla muun muassa päämiehen lapsi tai vanhempi. Kysymys siitä, ketä voidaan pitää laissa tarkoitettuna läheisenä, on ratkaistava kussakin yksittäistapauksessa erikseen. Pelkästään sukulaisuussuhde ei riitä täyttämään läheisen määritelmää vaan läheisellä tulee olla konkreettista tietoa päämiehestä ja hänen tilanteestaan. Läheisen määrittelemisen edunvalvonta-asioissa on tärkeää, jotta tiedetään, kenellä on oikeus saattaa edunvalvontahakemus vireille ja käyttää puhevaltaa asiassa. (HE 146/1998 vp, 64.)

Kun edunvalvontaa haetaan alaikäiselle, on edunvalvontaan haettavan huoltajia kuultava. Alaikäisen huoltajia kuullaan siinäkin tapauksessa, että alaikäinen on täyttänyt 15 vuotta ja häntä itseä voidaan kuulla edunvalvonta-asiaassa. Alaikäisen huoltajien kuuleminen liittyy useimmiten edunvalvojan henkilöön liittyviin kysymyksiin, mikä on perusteltua, sillä huoltajan ja edunvalvojan on oltava keskenään yhteistoiminnassa. (Välimäki 2008, 151.)

Jos edunvalvontahakemuksen on saattanut vireille joku HoTL 72 §:ssä tarkoitettu läheinen, hänen kuulemiseensa sovelletaan, mitä edellä on mainittu puolison ja läheisten kuulemisesta. Tällainen muu läheinen voi olla esimerkiksi hän, jonka etua tai oikeutta asia koskee, kun edunvalvonta-asiaassa on kysymys poissaolevan hyväksi määrättävästä edunvalvojasta (HoTL 72.3 §). Edunvalvonta ei näissä tapauksissa rajoita asianomaisen mahdollisuutta itsenäisesti hoitaa asioi-

taan, joten puhevaltaan oikeutettujen piiriä ei ole katsottu tarpeelliseksi rajoittaa samoin kuin HoTL 71 §:n 1 momentissa. Näissä tapauksissa esimerkiksi poissaolevan velkojakin voi toimia hakijana edunvalvonta-asiassa. (HE 146/1998 vp, 64.)

Edunvalvonta-asia voi tulla vireille myös maistraatin hakemuksesta siten, että joku ulkopuolinen henkilö on tuonut maistraatin tietoisuuteen edunvalvonnan tarpeessa olevan henkilön. Tällainen ulkopuolinen henkilö, joka ei ole hakijana edunvalvonta-asiassa eikä myöskään muun läheisen asemassa, voi tulla kuulluksi siinä tapauksessa, että hänellä on tietoa tai selvitystä päämiehen olosuhteista ja edunvalvonnan tarpeesta. Jos tällaista henkilöä kuullaan, hän on prosessissa kuultavan asemassa. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Kun edunvalvojaa määrätään poissaolevalle, kärjäoikeus voi harkinnan mukaan kuulla läheisiä, jos se on asian selvittämiseksi tarpeen. Edunvalvoja voidaan kuitenkin määrätä myös kuulematta läheisiä, koska laki ei edellytä kuulemistä. Poissaolevalle edunvalvojaa määrättäessä ei kuitenkaan kuulla muita esimerkiksi oikeudenkäynnin tai muun tapahtuman, josta päämies on poissa, osallisia. Oikeudenkäynnin tai muun tapahtuman osallisten etua tai oikeutta ei koske, kuka poissaolevan henkilön asioita hoitaa tai etua ja oikeutta valvoo. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Toimintakelpoisuuden rajoittamisasioissa puolison tai läheisten kuulemisesta ei ole erityissääntelyä. Jos päämiehellä ei ennestään ole edunvalvojaa, hänelle määrätään toimintakelpoisuuden rajoittamisen yhteydessä edunvalvoja. Tämän vuoksi toimintakelpoisuutta rajoitettaessa noudatetaan samoja sääntöjä puolison ja läheisten kuulemisesta kuin edunvalvojaa määrätessä. (Välimäki 2008, 153.) Puolison tai muun läheisen kuuleminen tulee kysymykseen silloinkin, kun henkilölle haetaan pelkkää toimintakelpoisuuden rajoittamista ilman erillistä edunvalvojan määräämistä. Tällainen tilanne voi käytännössä tulla kohdalle, kun päämiehellä on jo edunvalvoja ja käsiteltävässä hakemuksessa haetaan vain toimintakelpoisuuden rajoittamista. Käytännössä puolisoa ja muuta läheistä kuullaan, vaikka siitä ei ole säädetty laissa. Edunvalvojan määrääminen on toimintakelpoisuuden rajoitukseen verrattuna päämiehen oikeuksiin lievemmin vaikuttava toimenpide. Puolisoa tai muuta läheistä kuullaan jo edunvalvojaa määrätessä, joten on vain perusteltua, että puolisoa kuullaan myös toimintakelpoisuuden rajoittamishakemuksen yhteydessä. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

4.3 Holhousviranomaisen kuuleminen

Holhousviranomaisena toimii maistraatti (HoITL 86.2 §). Osa holhousasioista kuuluu tuomioistuinten toimivaltaan, mutta holhoustoimilain uudistamisen myötä maistraattien toimivalta on kasvanut (Linna 2009, 77). Maistraatit ovat osa valtion paikallishallintoa. Holhousasioiden hoitaminen on vain yksin monista maistraatin vastuualoista. Suomessa on 24 maistraattia ja toimipisteitä yhteensä 50. Ahvenanmaalla tehtäviä hoitaa Ahvenanmaan valtionvirasto. (Maistraatti 2011, Hakupäivä 8.4.2011.) Toimivaltainen maistraatti edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa on se maistraatti, jonka tehtävänä on valvoa edunvalvojan toimintaa HoITL 46 ja 47 §:n mukaisesti. Käytännössä tämä tarkoittaa, että toimivaltainen maistraatti on se, jonka toimialueeseen päämiehen kotikunta kuuluu. (Välimäki 2008, 41.)

HoITL 75 §:n ensimmäisen momentin mukaan maistraatille tulee varata tilaisuus tulla kuulluksi edunvalvojan määräämistä koskevassa asiassa, jos holhousviranomaisen mielipide ei käy ilmi hakemuksen asiakirjoista. Maistraatin mielipiteellä tarkoitetaan kannanottoa edunvalvonnan tarpeellisuuteen sekä edunvalvojan henkilöön liittyvissä asioissa (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Edunvalvontahakemukset tulevat usein maistraatin kautta tai maistraatti on niissä hakijana, jolloin hakemuksen asiakirjoihin yleensä sisältyy holhousviranomaisen lausunto, jossa otetaan kantaa edunvalvonnan tarpeeseen sekä edunvalvojan henkilöön liittyviin asioihin. Jos tällainen lausunto on annettu, ei holhousviranomaiselle tarvitse erikseen varata tilaisuutta tulla kuulluksi. (HE 146/1998 vp, 65-66.) Kuulemisen tarkoitus huomioon ottaen herkemmin kuullaan kuin jätetään kuulematta. Käytännössä kaikki hakemukset, joissa hakijana ei ole maistraatti, lausutetaan holhousviranomaisella. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Holhousviranomaisen kuuleminen voidaan kuitenkin jättää kokonaan toimittamatta edunvalvojaa määrättäessä, jos kuuleminen ei ole tarpeen asian selvittämiseksi (HoITL 75.2 §). Asian selvittämisellä tarkoitetaan edunvalvojan tarpeen selvittämistä sekä edunvalvojan luotettavuuden selvittämistä (Välimäki 2008, 150). Maistraatin kuuleminen on siis tarpeetonta, jos hakemus koskee yksittäistä asiaa tai oikeustointa, kuten esimerkiksi edunvalvojan sijaisen määräämistä ja edunvalvojaksi ehdotetaan henkilöä, jonka sopivuudesta ja taitavuudesta tuomioistuin voi varmistua ilman maistraatin lausuntoakin. Tällaisilla henkilöillä tarkoitetaan asianajajaa tai muuta tunnettua lakimiestä. (HE 146/1998 vp, 66.) Maistraatin kuulemisesta voidaan luopua myös esimerkiksi silloin, kun edunvalvonnan tarve on selvä ja kyse on vain edunvalvojan henkilöstä. Maistraatin kuulemisella ei ole saatavilla mitään lisäarvoa harkitessa, kuka edunvalvojaksi määrätään, jos ehdokkaana ei ole yleinen edunvalvoja. Jos edunvalvojaksi ehdotetaan yksityisiä henkilöitä, joi-

den sopivuudesta tehtävään ei ole epäselvyyttä ja asiassa on puhtaasti kysymys siitä, kuka ehdokkaista määrätään edunvalvojaksi, ei maistraattia tarvitse kuulla. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa myös holhousviranomaisen kuulemista koskevat säännöt ovat ankarammat kuin pelkästään edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa. Toimintakelpoisuuden rajoittamisasioissa holhousviranomaiselle on aina varattava tilaisuus tulla kuulluksi, jos lausunto ei sisälly hakemusasiakirjoihin. Edellä mainittu poikkeustilanne, jossa maistraatin kuuleminen voidaan jättää HoITL 75 §:n toisen momentin nojalla toimittamatta, ei sovellu toimintakelpoisuuden rajoittamista koskeviin asioihin. (Välimäki 2008, 153.)

4.4 Kuulemismenettely

Pääsääntö on, että edunvalvonta-asian hakemuksen ratkaisee tuomioistuin (Välimäki 2008, 40). Toimivaltainen tuomioistuin on yleensä edunvalvojan määräämistä sekä toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa asioissa päämiehen kotipaikan käräjäoikeus (HoITL 70.1 §). Tuomioistuimen tekemään päätökseen voidaan hakea muutosta OK:n yleisten muutoksenhakusäännösten mukaisesti valittamalla hovioikeuteen (24:1.1 §).

Edunvalvonta-asioiden käsittelyn kestosta ei ole tarkkaa edunvalvonta-asioihin keskittyvää tilastotietoa, mutta koska edunvalvonta-asiat ovat kiireisimmästä päästä, voidaan edunvalvonta-asiassa antaa ratkaisu nopeimmillaan jopa kuukaudessa. Pisimmillään asian käsittely voi kestää kolme kuukautta. Oulun käräjäoikeudessa hakemusasioiden käsittely kestää keskimäärin 2,7 kuukautta. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Edunvalvojan määräämistä koskevia hakemuksia ratkaisevat sekä notaarit että käräjätuomarit. Oulun käräjäoikeuden sisäisen jako-ohjeen mukaan edunvalvonta-asiat jaetaan suoraan käräjätuomarille, jos hakemuksessa on pyyntö väliaikaisesta määräyksestä eli asia pitää ratkaista kiireisesti tai kyse on toimintakelpoisuuden rajoittamisesta. Notaarit käsittelevät riidattomat hakemukset. Jos asia riitautuu käsittelyn aikana, notaari esittelee asian aina osastonjohtajalle, joka päättää, jatkaako jutun käsittelyä notaari vai siirretäänkö asia tuomarille. Valtaosan edunvalvojan määräämistä koskevista asioista käsittelee notaari. Jako-ohjeissa on eroavuuksia eri käräjäoikeuksien välillä. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Kuuleminen voidaan suorittaa joko kirjallisesti tai suullisesti (OK 8:3.1 mom). Käräjäoikeus kehottaa asiaan osallista antamaan kirjallisen lausuman hakemuksen johdosta, jos hakemusasiassa

hänelle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi (Kuuliala 2011, 196). Jos suullisen lausuman antaminen nopeuttaa asian käsittelyä, voi asiaan osallinen antaa lausuman suullisesti hakemusasian istunnossa (OK 8:5 §). Suullinen kuuleminen koskee siis nimenomaan vain kuulemista prosessin jouduttamiseksi (Kuuliala 2011, 196).

Riidattomissa edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa ei yleensä pidetä istuntoa. Hakemusasioissa edunvalvontahakemuksen kohteena olevalla on kuitenkin oikeus istuntoon. Mikäli henkilö vaatii istunnon järjestämistä, on se pidettävä. Myös päämiehen passiivisuus voi johtaa tarpeeseen järjestää istunto. Tilanne, jossa edunvalvontahakemuksen kohteena oleva henkilö esimerkiksi palauttaa vastaanottotodistuksen lausumatta asiasta mitään voi olla riittävä syy istunnon järjestämisen. Tuomioistuin ei tällöin ole saanut riittävää kirjallista selvitystä ja on viran puolesta velvollinen järjestämään istunnon ilman vaatimustakin. Myös ristiriitaiset asiakirjat ovat syy istunnon järjestämiseen. Jos esimerkiksi lääkärinlausunnosta ilmenee, että henkilö ymmärtää asian merkityksen, mutta hän jättäytyy passiiviseksi eli asiasta ei saada selvyttä, voidaan joutua järjestämään istunto. Arviolta alle 10 %:ssa edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa pidetään istuntoa ja yli 90 % asioista käsitellään kirjallisesti. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa tapauksissa on häntä, jonka edusta on kysymys, kuultava henkilökohtaisesti, joten kätevintä on pitää istunto. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.) Toimintakelpoisuuden rajoittamisasioissa kuulemissäännöt ovat ankarammat. Käytännössä tämä tarkoittaa, että pelkkä kuulemistilaisuuden varaaminen ei riitä, vaan henkilöä on kuultava ja kuulemisen on tapahduttava kasvotusten. Henkilökohtainen kuuleminen tarkoittaa, että käräjäoikeuden edustajan on kohdattava tämä henkilö. Kuulemisvaatimus toisaalta tarkoittaa, että kirjallinen lausuma ei riitä, vaan henkilöä on kuultava suullisesti eli käytännössä järjestettävä istunto. Puhelimitse toimitettu kuuleminen ei riitä vaan vaaditaan henkilön kohtaamista. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Puhelimitse suoritettu kuuleminen voi kuitenkin riittää tapauksissa, joissa kuuleminen on harkinnanvaraista eikä kuulematta jättäminen olisi menettelyvirhe. Käytännössä puhelimitsekin kuullaan. Esimerkkinä tilanteesta, jossa päämiestä voidaan kuulla puhelimitse, on toimintakelpoisuuden rajoittamisen poistaminen. Laki edellyttää, että päämiestä tulee kuulla henkilökohtaisesti, mutta koska toimintakelpoisuuden rajoituksen poistaminen on oikeuksia lisäävä toimenpide eikä niitä rajoittava, puhelinkuulemista voidaan käyttää. Pykälää lukien edellä mainitussa tilanteessa kin tulisi edunvalvontaan esitettyä kuulla henkilökohtaisesti järjestämällä istunto. Jos kuitenkin on kysymys esimerkiksi liikenne onnettomuudessa vammautuneesta päämiehestä, joka jälkeensä

on toipunut vammastaan ja toimittanut siitä asianmukaisen selvityksen ja kaikkien asiaan osallisten tahtotila on sama eli toimintakelpoisuuden rajoituksen poistaminen, tuntuu istunnon järjestäminen kohtuuttomalta. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

4.4.1 Tiedoksiantotavat

Edunvalvojan määräämistä ja toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevat asiat käsitellään tuomioistuimessa hakemusasioina. OK 8 luvun 5 §:n mukaan, jos hakemusasiassa on varattava asiaan osalliselle tilaisuus tulla kuulluksi, käräjäoikeuden on kehotettava häntä antamaan kirjallisen lausuma hakemuksen johdosta. Asiaan osallinen voi antaa suullisen lausuman hakemusasian istunnossa, jos voidaan olettaa, että suullisen lausuman antaminen nopeuttaa asian käsittelyä.

Kehotus kirjallisen lausuman antamisesta toimitetaan asiaan osalliselle siten, kuten oikeudenkäymiskaaren 11 luvussa säädetään. Ensisijaisena tiedoksiantotapana on postitiedoksianto vastaanottotodistusta vastaan (OK 11:3.1 § 1 k). Postitiedoksianto tarkoittaa käytännössä sitä, että asiaan osalliselle lähetetään hakemus postitse ja hakemuksen mukana on vastaanottotodistus, jonka allekirjoittamalla asiaan osallinen ilmoittaa, että hän on saanut hakemuksen tiedoksi. Edellä mainittua tiedoksiantoantotapaa voidaan käyttää päämiehen tiedoksiannon toimittamiseen, mikäli lääkärintodistuksesta ilmenee, että edunvalvontaan haettavaa voidaan kuulla oikeudenkäynnissä. Mikäli lääkärintodistuksen mukaan tai hakemuksesta muuten ilmenneiden seikkojen vuoksi henkilöä ei voida kuulla tai vastaanottotodistuksella toimitettu postitiedoksianto epäonnistuu sen johdosta, että vastaanottotodistusta ei palauteta, tiedoksiannon toimittaa haastemies. (HE 52/2006 vp, 51.)

Jotta haastetiedoksianto tulee laillisesti toimitetuksi, tiedoksiannon vastaanottajalla on oltava riittävä kyky ymmärtää tiedoksiannon merkitys. Jos haastemies tiedoksiantoa toimittaessaan toteaa, ettei kuultava tilansa vuoksi kykene ymmärtämään toimenpiteen merkitystä, ei tiedoksiantoa voida toimittaa (HE 52/2006 vp, 51). Haastemiehen tulee tällöin tehdä esteilmoitus, jossa hän ilmoittaa syyn siihen, miksi tiedoksianto ei onnistunut. Tällaisessa tapauksessa tuomioistuin harmitsee, määrätäänkö kuultavalle oikeudenkäyntiä varten HolTL 82 §:n mukainen prosessiedunvalvoja, jolle tiedoksianto toimitetaan, vai voidaanko kuulemisesta luopua vaarantamatta henkilön oikeusturvaa (HolTL 73.5 §).

Oikeudenkäymiskaaren 11 luvun 3b §:n mukaan puhelintiedoksianto on mahdollinen edunvalvonta-asioissa. Puhelintiedoksiantona voidaan vastaanottajalle kertoa tiedoksi annettavan asiakirjan sisältö, mutta hakemusta puhelimesta ei voida antaa tiedoksi. Käytännössä puhelintiedoksiannon

soveltaminen edunvalvonta-asioihin on vähäistä, sillä edellytys puhelintiedoksiantoon on, että vastaanottaja epäilyksettä ymmärtää tiedoksiannon merkityksen (Kuuliala 2011, 201).

4.4.2 Kirjallinen kuuleminen

Käräjäoikeudessa on riita- ja hakemusasioissa käytössä TUOMAS-asianhallintajärjestelmä. TUOMAS-asianhallintajärjestelmä sisältää tuomioistuimen diaarin sekä mallipohjia, jotka helpottavat tuomioistuimen toimintaa. TUOMAS-asianhallintajärjestelmällä laaditaan lausumapyynnöt, kutsut sekä ratkaisut. (Kuuliala 2011, 197.)

Kirjallisessa menettelyssä lausumapyynnöt tulostetaan TUOMAS-asianhallintajärjestelmästä. Hakemusasian lausumapyyntö muistuttaa riita-asian lausumapyyntöä. Yhtäläisyys johtuu siitä, että riitaisan edunvalvonta-asian käsittelyä on jatkettava riita-asian käsittelyä koskevassa järjestyksessä. Hakemusasian lausumapyynnöllä pyritään saamaan asiaan osallisten vastaus, joka kelpaa jatkovalmistelun pohjaksi. Vastaukseksi riittää kirjallisessa lausumassa ilmoitus siitä, suostuuko henkilö hakemukseen vai vastustaako hän sitä. Mikäli edunvalvontaan esitetty vastustaa hakemusta, tulisi hänen ilmoittaa lyhyesti vastustamisensa perusteet sekä mahdolliset todisteet. Vastustamisesta seuraa, että edunvalvontaan esitettyä tulee kuulla henkilökohtaisesti, mikä luonnistuu parhaiten suullisessa valmisteluistunnossa. (Kuuliala 2011, 197.)

Lausumapyyntöjä on kritisoitu vaikeaselkoisiksi, mistä johtuu että useimmat käräjäoikeudet pitävät haastemiehen suorittamaa tiedoksiantoa edunvalvontaa koskevan hakemuksen lähtökohtaisena tiedoksiantomuotona. Haastemiehen toimittaman tiedoksiannon yhteydessä edunvalvontaan esitettylle voidaan selvittää lausumapyynnön merkitys. (Kuuliala 2011, 198.)

Asia voidaan ratkaista kirjallisesti, jos edunvalvontaan esitetty suostuu hakemukseen. Edunvalvontaan esitetyn jättäytyminen passiiviseksi ei johda istuntoon silloin, jos asiasta on saatu tarpeeksi selvitystä eikä istunnon tuoma kuuleminen todennäköisesti tarjoa mitään merkittävää lisäselvitystä. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu).

4.4.3 Suullinen kuuleminen

Oikeudenkäymiskaaren mukaan hakemusasia käsitellään hakemusasian istunnossa, jos asiassa kuullaan asiaan osallista tai todistajaa taikka muuta henkilöä henkilökohtaisesti (8:3.2 mom). Hakemusasian käsittelyä jatketaan riita-asian järjestyksessä OK 8 luvun 4 §:n nojalla, jos hake-

musasia on riitainen. Riidaton edunvalvonta-asia voidaan käsitellä kansliassa kirjallisesti tai esimerkiksi henkilökohtaisen kuulemisen toteuttamiseksi hakemusasian istunnossa, mutta riitaisa edunvalvonta-asia on aina käsiteltävä riita-asian käsittelyjärjestyksessä. Edunvalvonta-asia ei kuitenkaan muutu riita-asiaksi, vaikka käsittelyjärjestys onkin sen mukainen. (Linna 2009, 170-174.)

Käytännössä hakemuksen vastustaminen johtaa siihen, että hakemusia riitautuu ja siitä joudutaan järjestämään istunto. Kun päämies vastustaa hakemusta, istunto on todennäköisesti paras keino tavata ja nähdä ihminen sekä kuulla, millä perusteilla hän vastustaa edunvalvontaa tai edunvalvojan henkilöä. Koska päämies yleensä on maallikko, on istunnot todettu riitaisissa tapauksissa hedelmällisemmäksi kuin kirjallinen menettely. Vapaamuotoisella keskustelulla päämiehen vastustamisen perusteita on helpompi kontrolloida. Päämiehen vastustamista ei käytännössä voida pitää niin perusteettomana, ettei istuntoa järjestetä, mikäli asianosainen sitä vaatii. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.) Toisaalta vastustamisella ei ole itsenäistä merkitystä. Jos edunvalvonnan tarve ylittää henkilön oman käsityksen aiheesta, mutta edunvalvonnan tarve on ilmeinen, on vastustaminen merkityksetön ja käräjäoikeus voi määrätä edunvalvojan vastustuksesta huolimatta. Tilanteissa, joissa päämiehen kantaa ei voida selvittää, tulkinta on, ettei päämies ole vastustanut hakemusta (Kontturi 11.5.2011, haastattelu).

Normaalin riita-asian käsittelyjärjestyksen tapaan (OK 5 ja 6 luku) hakemusasiastakin järjestetään valmistelu ja pääkäsittely. Valmisteluistunnossa kartoitetaan oikeudenkäyntiaineisto sekä mahdollisuudet sovintoon. Perusteellisella oikeudenkäyntiaineiston kartoittamisella luodaan paremmat edellytykset sekä yhtäjaksoiselle pääkäsittelylle että mahdolliselle sovinnolle. Pääkäsittelyn funktiona on asian ratkaisu. Pääsäännön mukaan valmisteluvaiheeseen kuuluu sekä kirjallinen että suullinen valmistelu. (Linna 2009, 175.) Valmisteluistunto voidaan järjestää yhden tuomarin kokoonpanossa (OK 2:5.1 2 kohta), mutta edunvalvontaan esitetyn vaatiessa, riitaisen edunvalvonta-asian pääkäsittely toimitetaan kolmen tuomarin kokoonpanossa (OK 2:5.2 mom).

Hakemusasioissa suullinen valmisteluvaihe voidaan jättää väliin samoin perustein kuin riita-asiassa, eli mikäli valmistelun tavoitteet on saavutettu jo kirjallisessa valmistelussa (OK 5:15b §). Pääsääntö kuitenkin on, että riitaisen edunvalvonta-asian valmisteluvaiheessa järjestetään sekä kirjallinen valmistelu että suullinen valmisteluistunto. Tämä on perusteltua varsinkin, koska edunvalvonta-asia on siirtynyt riita-asian käsittelyjärjestykseen juuri riitaisuuden vuoksi. Kun edunvalvonta-asia valmisteluistunnon jälkeen tulee ratkaisukypsäksi, voidaan jutussa pitää pääkäsittely

välittömästi valmisteluistunnon jälkeen ja antaa edunvalvonta-asiassa päätös. (Linna 2009, 175-177.)

OK:n 5 luvun 27a §:n mukaan riitainen asia voidaan ratkaista yksin kirjallisen valmistelun perusteella, mikäli asia on laadultaan sellainen, ettei sen ratkaiseminen edellytä pääkäsittelyä eikä kukaan asianosaisista vastusta asian ratkaisemista kirjallisessa menettelyssä. Edunvalvontaan esitetyllä on kuitenkin aina oikeus suulliseen käsittelyyn. Käytännössä riitainen edunvalvonta-asia on käsiteltävä istunnossa, jos päämies vastustaa asian ratkaisemista kirjallisessa menettelyssä. (Kuuliala 2011, 199.)

Kun tuomioistuin harkitsee pääkäsittelyn sivuuttamista riitaisessa edunvalvonta-asiassa, sen tulee kuulla edunvalvontaan esitettyä, jos kuuleminen on mahdollista. Kuuleminen voidaan suorittaa soveltuvalla tavalla: suostumus voidaan antaa esimerkiksi puhelimitse, sähköpostilla tai kirjeessä. Edellytyksenä kuitenkin on, että edunvalvontaan esitetty on sellaisessa tilassa, että hän ymmärtää asian ja voi antaa oikeudellisesti sitovan suostumuksen. Epävarmoissa tilanteissa istunto on turvallisin vaihtoehto. Käytännössä edellä mainittu kirjallinen menettely tulee kysymykseen harvoin. Asian ratkaiseminen ilman pääkäsittelyä ei lähtökohtaisesti ole mahdollista asian luonteen vuoksi, jos riita koskee edunvalvonnan edellytyksiä. (Kuuliala 2011, 199-200.)

Riitaisen edunvalvojan määräämistä koskeva asia käsitellään Oulun kärjäoikeudessa aina istunnossa, kun riita koskee edunvalvonnan perusteita. Mikäli edunvalvontaan esitetty ei käytä hyväkseen hänelle varattua tilaisuutta tulla kuulluksi eli hän ei saavu istuntoon, voi kärjäoikeus ratkaista asian hänen poissaolosta huolimatta. Edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa tämä käytäntö on yleinen. Oulun kärjäoikeudessa päämies kutsutaan istuntoon pääsääntöisesti uhalla, että asia voidaan ratkaista hänen poissaolostaan huolimatta. (Kuuliala 2011, 200.)

HolTL 76 §:n 1 momentin mukaan edunvalvojan määräämistä tai toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa sovelletaan OK 12 luvun säännöksiä riita-asiaan osallisten velvoittamisesta saapumaan tuomioistuimeen henkilökohtaisesti, mikäli tuomioistuimen on tarpeen kuulla henkilökohtaisesti sitä, jolla on HolTL 72 §:n mukaan puhevalta edellä mainitussa asiassa. Teoriassa asiaan osallinen voidaan velvoittaa saapumaan istuntoon sakon uhalla tai jopa noutaa. Käytännössä näin ei kuitenkaan menetellä. Ihmiset, jotka ovat aktiivisia prosessissa, usein haluavatkin osallistua oikeudenkäyntiin. Pakkokeinojen käyttö on siis lähinnä teoreettinen mahdollisuus. Kuten riita-asioissakin, vaikka laki sallii sakon uhalla kutsumisen, läheskään aina uhkaa ei käytetä. Se, ettei henkilöä ole kutsuttu sakonuhalla johtaa vain siihen, ettei henkilölle voida aset-

taa laillista sanktiota, jos hän ei saavukaan paikalle kutsuttaessa. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.)

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa asioissa järjestetään aina istunto. Kuulemissääntöjen ankaruuden vuoksi kuulemisen on aina tapahduttava henkilökohtaisesti, mikä tarkoittaa kasvokkain tapahtuvaa kuulemistä. (HoITL 74 §.)

Jos asiaan osallista on kuultava henkilökohtaisesti, mutta henkilö ei ilman huomattavaa vaikeutta voi saapua istuntoon tai hänellä on muu erityinen syy, voidaan kuuleminen toimittaa pääkäsittelyn ulkopuolella (HoITL 76.2 §). Tällainen erityinen syy voi olla esimerkiksi se, että henkilö on mielisairaalassa tai vastaavassa hoitolaitoksessa eikä tästä syystä voi saapua pääkäsittelyyn tai jos saapumisesta aiheutuu kohtuuttomia kustannuksia tai kohtuutonta haittaa (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Pääkäsittelyn ulkopuolella toimitettu kuuleminen voidaan toimittaa sekä edunvalvojan määräämistä että toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa, jos asian selvittämiseksi henkilökohtainen kuuleminen on tarpeen. Lisäksi pääkäsittelyn ulkopuolella voidaan kuulla paitsi sitä henkilöä, jonka edun valvomisesta on kysymys, myös muuta asiaan osallista, jolla on puhevalta asiassa HoITL 72 §:n mukaan. (HE 52/2006 vp, 52.)

Käytännössä kuuleminen muualla kuin istunnossa on harvinaista (Kontturi 11.5.2011, haastattelu). Jos henkilöitä kuitenkin kuullaan pääkäsittelyn ulkopuolella, voidaan menetellä myös siten, että käräjäoikeus toimittaa edunvalvontaan esitetyn kuulemisen ja muun tarvittavan käsittelyn edunvalvontaan esitetyn luona. Tästä syystä jutusta ei järjestetä enää erillistä pääkäsittelyä. (Kuuliala 2011, 203.) Pääkäsittelyn ulkopuolella tapahtuva kuuleminen voi siis korvata istunnon. Istuntoa ei voida kuitenkaan varsinaisesti järjestää muualla kuin oikeusministeriön määräämillä istuntopaikoilla (KOL 18 §).

Pääkäsittelyn ulkopuolella järjestettävään kuulemiseen osallistuvien henkilöiden määrä riippuu siitä, onko kyseessä pelkkä kuuleminen vai suoritetaanko kuultavan luona myös muu asian ratkaisemiseksi tarvittava käsittely. Jos kyseessä on pelkkä kuuleminen, asianmukainen menettely on, että oikeudenkäynnin osalliset tietävät kuulemisesta ja heillä on mahdollisuus tulla paikalle. Jos pääkäsittelyn ulkopuolisella kuulemisella korvataan istunto, on paikalle kutsuttava kaikki, joilla on oikeus tai velvollisuus tulla istuntoon. Käytännössä henkilöitä, joilla on oikeus tulla paikalle, ovat hakija, jos tämä on muu kuin päämies sekä edunvalvoja, jos päämiehellä on jo ennestään edunvalvoja. (Kontturi 11.5.2011, haastattelu.) Pääkäsittelyn ulkopuolella tapahtuva kuuleminen voidaan suorittaa yhden tuomarin kokoonpanossa (OK 2:5.1 4 kohta).

5 JOHTOPÄÄTÖKSET JA OPPAAN LAATIMINEN

Käräjäoikeuden toimittama kuuleminen edunvalvonta-asioissa on välttämätöntä edunvalvontaan esitetyn oikeusturvan kannalta. Opinnäytetyötä varten käräjäoikeudessa tehdyssä haastattelussa selvisi, että kuultavat ovat tavallisesti passiivisia ja vain ne, jotka vastustavat hakemusta yleensä lausuvat mitään. Tästä voisi päätellä, että kuuleminen on tärkeää, jotta hakemusta vastustavat saavat tilaisuuden kertoa mielipiteensä.

Opinnäytetyössä haettiin vastausta tutkimusongelmiin: ketä käräjäoikeuden tulee edunvalvonta-asioissa kuulla, miten kuuleminen toteutetaan ja mitä poikkeuksia käräjäoikeuden toimittamassa kuulemisessa voi olla. Kuulemisen merkitystä käsiteltäessä pyrittiin hahmottamaan, miksi kuuleminen on tärkeää edunvalvontaan esitetyn oikeusturvan kannalta ja mikä merkitys eri tahojen kuulemisella on. Jotta kuulemista edunvalvonta-asioissa voidaan käsitellä sujuvasti, määritellään kappaleessa kolme edunvalvonnan ja toimintakelpoisuuden eri muodot ja niiden vaikutukset päämiehen kelpoisuuteen. Eri kelpoisuuksien määrittäminen on tärkeää, koska kuulemismenettelyjen ankaruus riippuu kelpoisuusrajoituksesta. Käytännössä, mitä vähemmän määräysvaltaa päämiehellä on omiin asioihinsa, sitä suurempi intressi käräjäoikeudella on kuulla asiaan osallisia edunvalvonta-asiaa ratkaistessa.

Opinnäytetyö on toiminnallinen. Työn laadullinen tutkimusosuus toteutettiin haastattelemalla Oulun käräjäoikeuden käräjätuomaria Ahti Kontturia sekä haastattelemalla lyhyesti maistraatin edustajaa henkikirjoittaja Pirjo-Riitta Lahtea. Lisäksi opinnäytetyötä varten pyydettiin oikeusministeriöltä tilastotietoa Oulun käräjäoikeuden vuoden 2010 edunvalvonta-asian tilastoista. Tilastotietoa hankittiin vain vuodelta 2010, koska tilastoja ei tarvittu tilastollisten yleistysten tekemiseen, vaan antamaan käytännön otetta opinnäytetyössä käsiteltävien asioiden määrästä kuluneena vuonna. Vaikka opinnäytetyön aiheena on nimenomaan käräjäoikeuden toteuttama kuuleminen, voi maistraatin kuuleminen joissain tilanteissa vaikuttaa merkittävästikin siihen, miten käräjäoikeus kuulemisessa menettelee. Tämän vuoksi myös maistraatin edustajan haastattelu oli aiheellista.

Tutkimus toteutettiin tutustumalla ensin teoriaan, jonka avulla hahmotettiin käräjäoikeuden toimittamaan kuulemiseen liittyvät keskeiset asiat. Tutkimusongelmiin löydettiin vastaus tarkastelemalla keskeisintä lainsäädäntöä eli holhoustoimilakia, lain esitöitä, oikeuskäytäntöä ja aihetta käsittelevää oikeuskirjallisuutta. Holhoustoimilaki oli tutkimusongelmien kannalta merkittävin lähde.

Haastattelut olivat teemahaastatteluja. Teorian pohjalta luotiin alustavat haastattelukysymykset, joilla pyrittiin saamaan käytännön näkökulmaa lainsäädäntöpohjaisen teorian vastapainoksi. Käräjätuomari Kontturin haastattelulla saatiin myös käytännön esimerkkejä, joiden avulla on helpompi hahmottaa erilaisia kuulemistilanteita. Haastattelujen tulokset on esitetty työssä vetoketjumallia hyödyntäen siten, että teoria ja empiria esitetään vierekkäin läpi opinnäytetyön.

Käräjäoikeuden tulee edunvalvonta-asioista käsitellessään käyttää harkintaa määritellessään, ketä kuullaan. Luonnollisesti edunvalvontaan esitettyä kuullaan, jotta hänen mielipide edunvalvontahakemuksesta saadaan selville. Kuultavia voivat holhoustoimilain mukaan olla edunvalvontaan esitetyn lisäksi tämän puoliso tai muu päämiehelle läheinen henkilö. Puolisoa kuullaan yleensä aina, jos edunvalvontaan esitetty on naimisissa. Muulla läheisellä tarkoitetaan päämiehelle läheistä henkilöä, jolla on todellinen yhteys edunvalvontaan esitettyyn. Käytännössä tällainen laaja määritelmä tarkoittaa, että ketä tahansa voidaan kuulla, jos henkilöllä on asian ratkaisemisen kannalta jotain tärkeää tiedossa. Tällainen avoin pykälä on päämiehen oikeusturvan kannalta hyvä, sillä siten varmistetaan, että käräjäoikeus saa ratkaisunsa perustaksi kaiken mahdollisen ja tarvittavan tiedon. Muiden läheisten, kuten esimerkiksi lasten kuulemisen merkitys voi korostua, jos edunvalvontaan esitetyllä ei ole puolisoa tai hän on jäänyt leskeksi. Puolisoa tai muuta läheistä kuultaessa pyritään selvittämään edunvalvonnan tarpeeseen vaikuttavat taloudelliset asiat sekä edunvalvojan henkilöön vaikuttavat seikat.

Toimintakelpoisuuden rajoitusasiassa puolison tai muun läheisen kuulemisesta ei ole erityissääntelyä, mutta käytännössä asiaan osallisia kuullaan samoin perustein kuin edunvalvojaa määrätessä. Toimintakelpoisuuden rajoittamisen oikeusvaikutukset ovat voimakkaampia kuin pelkäämään edunvalvojan määräämisen, joten jo tämän perusteella kuuleminen on perusteltua.

Käräjäoikeuden tulee kuulla myös holhousviranomaista, jos holhousviranomaisen ei ole hakijana eikä maistraatin kanta käy ilmi hakemuksen asiakirjoista. Holhousviranomaista kuullaan käytännössä aina, kun hakemus tulee muualta kuin holhousviranomaisen toimesta. Käytäntö onkin, että epäselvissä tilanteissa herkemmin kuullaan kuin jätetään kuulematta. Holhousviranomaisen kuulemisen funktio on saada maistraatin kanta edunvalvonnan tarpeeseen sekä edunvalvojan henkilöön liittyvistä asioista.

Edunvalvontaan esitetyn kohdalla kuulemisesta voidaan luopua sekä edunvalvojaa määrätessä että toimintakelpoisuuden rajoitusasiassa, kun hakemus hylätään perusteettomana. Kuulemisesta voidaan luopua myös, jos kutsu kuulemisesta olisit toimitettava tuomioistuin kuulutuksella. Edunvalvojaa määrätessä alaikäiselle ei alle 15-vuotiasta tarvitse kuulla. Kuulemisesta voidaan luopua

myös, jos päämies ei tilansa vuoksi kykene ymmärtämään kuulemisen merkitystä. Siitä ymmärtääkö kuultava tiedoksianto, on ensin varmistuttava yrittämällä toimittaa tiedoksianto. Jos tiedoksiantoyritys epäonnistuu eikä prosessiedunvalvojan määrääminen ole tarpeen edunvalvontaan esitetyn oikeusturvan kannalta, voidaan kuulemisesta luopua. Edellä mainittu poikkeus kuulemismenettelyyn koskee sekä edunvalvojan määräämistä että toimintakelpoisuuden rajoittamisasiaa. Toimintakelpoisuuden rajoittamishakemuksessa kuulemisesta voidaan luopua myös, jos kuuleminen aiheuttaisi edunvalvontaan esitetylle kohtuutonta haittaa. Kohtuuton haitta voi tarkoittaa sitä, että edunvalvontaan esitetty on tajuttomana tai muuten sellaisessa tilassa, ettei hän kykene lainkaan ymmärtämään, mistä on kysymys.

Puolison tai muun läheisen kuulemisesta luopuminen on merkittävästi helpompaa, sillä käräjäoikeuden ei tarvitse kuulla kaikkia päämiehen läheisiä, vaan tuomioistuin harkitsee tapauskohtaisesti, ketä kuulee. Pääsääntöisesti, jos päämies on naimisissa, puolisoa kuullaan. Puolison kuulemisesta voidaan kuitenkin luopua, jos puolisoiden välinen elämänyhteys on lakannut siten, ettei edunvalvojan määrääminen vaikuta toisen puolison etuihin eikä oikeuksiin. Tällaisessa tilanteessa puoliso harvemmin osaa antaa tuomioistuimelle sellaisia tietoja, jotka auttaisivat arvioimaan edunvalvonnan tarvetta.

Edunvalvojaa määrättäessä holhousviranomaista ei tarvitse erikseen kuulla, jos maistraatti on jo hakijana edunvalvonta-asiassa tai sen kanta muutoin käy ilmi asiakirjoista. Jos näin ei ole, voidaan kuuleminen kuitenkin jättää kokonaan toimittamatta, jos se ei ole tarpeen edunvalvonnan tarpeen tai edunvalvojan luotettavuuden selvittämiseksi. Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa kuulemissäännöt ovat ankarammat myös holhousviranomaisen kohdalla. Edellä mainittu poikkeus ei sovellu toimintakelpoisuuden rajoitukseen vaan holhousviranomaiselle on aina varattava tilaisuus tulla kuulluksi, jos sen kanta ei käy ilmi hakemusasiakirjoista.

Edunvalvonta-asiat ratkaisee joko notaari tai käräjätuomari. Valtaosa edunvalvonta-asioista on riidattomia edunvalvonta-asioita eli valtaosan asioista käsittelevät notaarit. Oulun käräjäoikeuden jako-ohjeen mukaan edunvalvonta-asian käsittelee käräjätuomari, mikäli hakemuksessa on pyyntö väliaikaisesta määräyksestä eli pyydetään, että edunvalvontaan esitetylle määrätään edunvalvoja jo edunvalvonta-hakemuksen käsittelynajaksi. Lisäksi käräjätuomarit ratkaisevat toimintakelpoisuuden rajoitusta koskevat asiat sekä riitaisat edunvalvojan määräämisasiat. Jos notaarin käsittelemä edunvalvonta-asia muuttuu riitaisaksi, osastonjohtaja päättää, siirretäänkö juttu käräjätuomarin ratkaistavaksi.

Edunvalvojan määräämistä koskevista asioista valtaosa käsitellään kirjallisesti. Kirjallinen kuuleminen tapahtuu toimittamalla asiaan osalliselle hakemusasiakirja postitiedoksiannolla, joka on ensisijainen tiedoksiantotapa. Postitiedoksiannossa hakemuksen lisäksi asiaan osalliselle toimitetaan vastaanottotodistus eli saantotodistus, jonka allekirjoittamalla asiaan osallinen ilmoittaa saaneensa hakemuksen tiedoksi. Tätä tiedoksiantotapaa voidaan käyttää myös edunvalvontaan esitetyn tiedoksiantoon, mikäli lääkärintodistuksen mukaan henkilöä voidaan kuulla. Jos lääkärintodistuksen mukaan henkilöä ei voida kuulla tai postitiedoksianto epäonnistuu, toimittaa haastemies tiedoksiannon. Jos edunvalvontaan esitetty hyväksyy hakemuksen, asia voidaan ratkaista kirjallisesti. Päämiehen passiivisuuskin voi johtaa asian ratkaisemiseen kirjallisesti, mikäli tuomioistuimella on jo kaikki tarvittava selvitys asian ratkaisemiseksi.

Asia voidaan käsitellä myös suullisesti hakemusasian istunnossa. Hakemusasian istunto tulee kysymykseen, jos suullisella kuulemisella voidaan nopeuttaa asian käsittelyä tai edunvalvontaan esitetty vaatii istuntoa. Lisäksi toimintakelpoisuuden rajoittamista koskeissa asioissa on aina kuultava edunvalvontaan esitettyä. Koska kuulemisen on tapahduttava kasvatusten, tapahtuu se hakemusasian istunnossa.

Jos edunvalvojan määräämisasia muuttuu riitaiseksi päämiehen vastustaessa hakemusta, käsitellään se istunnossa riita-asian käsittelyjärjestyksessä. Riita-asian käsittelyjärjestyksessä voidaan järjestää valmisteluistunto, jossa kartoitetaan oikeudenkäyntiaineisto ja mahdollisuus sovintoon ja pääkäsittelyssä, jossa asia ratkaistaan. Riitaisa edunvalvojan määrääminen käsitellään yhden tuomarin kokoonpanossa, ellei edunvalvontaan esitetty erikseen vaadi kolmen tuomarin kokoonpanoa. Valmisteluistunto pidetään riitaisissa edunvalvonta-asioissa sekä kirjallisesti että suullisesti. Kun juttu tulee valmisteluistunnon jälkeen ratkaisukypsäksi, voidaan hakemusasiasta pitää välittömästi pääkäsittely, jossa annetaan päätös.

Poikkeuksena yllämainittuihin kuulemismenettelyihin on tilanne, jossa asiaan osallista on kuultava henkilökohtaisesti, mutta henkilö ei ilman huomattavaa vaikeutta voi saapua istuntoon tai jos esimerkiksi istuntoon saapumisen kustannukset ovat suuret verrattuna kuulemisen merkitykseen, voidaan kuuleminen toimittaa pääkäsittelyn ulkopuolella. Pääkäsittelyn ulkopuolella toimitettava kuuleminen voidaan suorittaa yhden tuomarin kokoonpanossa. Tällaisen kuulemisen jälkeen ei välttämättä tarvitse järjestää erillistä pääkäsittelyä, jos edunvalvontaan esitetyn kuuleminen ja muu tarvittava käsittely toimitetaan pääkäsittelyn ulkopuolella kuultavan luona. Käytännössä tämä on harvinainen menettely.

Toiminnallisen opinnäytetyön tuotoksena syntyi opas. Opas on suunnattu Oulun käräjäoikeuden kansliahenkilökunnalle perehdytyskäyttöön. Oppaan tarkoituksena ei ole ratkaista edunvalvonta-asioiden kuulemiseen liittyviä epäselvyytilanteita tai tarjota suoria vastauksia siitä, kuinka menettellään, koska käräjäoikeuden kuulemismenettelyyn liittyy paljon harkinnanvaraisia tilanteita, joiden ratkaiseminen vaatii oikeustieteellistä koulutusta sekä vuosien työkokemusta. Opas on suunnattu erityisesti käräjäoikeuden toimistohenkilökunnalle, jotka käytännössä käsittelevät edunvalvonta-asioiden paperit, tekevät tiedoksiannot ja kirjaavat ratkaisut notaarien tai käräjätuomarien ohjeiden mukaisesti. Oppaan tarkoituksen ei siis ole synnyttää uutta tietoa kuulemisesta vaan ennemminkin koota käräjäoikeuden kuulemismenettelyn taustalla olevaa teoriaa. Siihen on koottu olennaiset yksityiskohdat käräjäoikeuden kuulemismenettelystä edunvalvonta-asioissa eli sitä miksi kuullaan, miten kuullaan, ketä kuullaan ja milloin voidaan jättää kuulematta.

Opas rakennettiin vastaamaan opinnäytetyön runkoa ja asiat käsiteltiin oppaassa samassa järjestyksessä kuin opinnäytetyössä. Oppaaseen koottiin opinnäytetyössä esitetyt olennaiset yksityiskohdat edunvalvonta-asioiden kuulemismenettelystä käräjäoikeudessa. Oppaasta jätettiin pois opinnäytetyössä lyhyesti kuvattu prosessiedunvalvonta. Luettavuuden parantamiseksi oppaasta jätettiin lakipykälä lukuun ottamatta kaikki lähdeviittaukset pois. Koska opas pohjautuu opinnäytetyöhön, on alkuperäinen teksti lähteineen ja viittauksineen luettavissa opinnäytetyöstä. Jotta opas toimisi myös tarvittaessa pikaoppaana, ovat keskeiset termit alleviivattu. Toimeksiantajan toivomuksesta keskeiset asiat on koottu myös kuvioiksi.

6 POHDINTA

Opinnäytetyöni käsittelee käräjäoikeuden suorittamaa kuulemista edunvalvonta-asioissa. Valitsin kuulemismenettely alioikeudessa ja menettelyn taustalla oleva teorian opinnäytetyöni aiheeksi käytännön kokemuksen vuoksi. Suoritin ammattiharjoittelun Oulun käräjäoikeudessa syksyllä 2010. Käsitellessäni edunvalvonta-asioden asiakirjoja harjoittelun aikana huomasin, että käytännön taustalla oleva teoria on epäselvää. Tästä syystä päätin ottaa työni tavoitteeksi koota kansliahenkilökunnalle käytännön taustalla olevaa teoriaa siitä, miksi kuullaan, miten kuullaan, ketä kuullaan ja milloin ei tarvitse kuulla. Opinnäytetyö on toiminnallinen ja sen tuotoksena syntyi toimeksiantajalla opas perehdytystarkoitukseen.

Toiminnallinen opinnäytetyö toteutettiin lainsäädännön, lain esitöiden, oikeuskirjallisuuden sekä asiantuntijahaastatteluiden perusteella. Asiantuntijahaastatteluja jälkeinpäin arvioidessani maistraatin haastattelun hyödyntäminen opinnäytetyössä jäi hyvin vähäiseksi. Varsinaisesti käräjäoikeuden toteuttamaa kuulemista edunvalvonta-asioissa käsittelevää oikeuskirjallisuutta löytyi rajoitetusti, kun opinnäytetyö aloitettiin talvella 2011. Keväällä kuitenkin ilmestyi käräjätuomari Matti Kuulialan Turun yliopistoon tekemä väitöskirja ”Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa”, joka on suunnattu alioikeuksille yhtenäistämään kuulemismenettelyjä eri käräjäoikeuksissa. Väitöskirjassaan Kuuliala oli tutkinut kaikkia Suomen alioikeuksia. Väitöskirja oli hyödyksi sekä teoriaosuutta että käytännönsuutta kirjoittaessa, sillä Kuuliala tarjosi uunituoretta tutkimustietoa edunvalvontaan esitetyn kuulemisesta.

Aikataulullisesti opinnäytetyö onnistui melko hyvin. Aloitusseminaarissa esitetty aikataulutus oli tiukka ja osoittautui toimimattomaksi. Ohjausseminaarin yhteydessä aikataulutusta muutettiin joustavammaksi, jonka jälkeen aikataulusta on ollut helppo pitää kiinni. Opinnäytetyö valmistui alustavan aikataulun mukaan 9 viikkoa myöhässä, mutta muutetun joustavamman aikataulun mukaan juuri aikataulun mukaisesti. Aikataulun venymisellä ei ollut merkitystä opinnäytetyön onnistumisen kannalta.

Jotta opinnäytetyöstäni ei olisi tullut liian laaja, jätin pois edunvalvontavaltuutuksen aiheuttaman edunvalvontavaltuutetun kuulemisen sekä prosessiedunvalvojan tarkemman määrittelyn. Lisäksi keskityin pääsääntöisesti vain edunvalvojan määräämiseen täysi-ikäiselle. Toimeksiantajan oppaan tarkoituksenmukaisuutta ajatellen ideaalia olisi ollut, että kaikki tämä olisi käsitelty opinnäytetyössä. Koska näin ei kuitenkaan ollut mahdollista tehdä, ovat nämä tutkimattomat asiat poten-

tiaalisia jatkotutkimusaiheita. Mahdollisia jatkotutkimusaiheita ovat mielestäni tämän työn ulkopuolelle rajatut edunvalvojan määrääminen edunvalvonta-valtuutuksen perusteella, edunvalvojan määrääminen alaikäiselle, kuuleminen tilanteissa, joissa edunvalvoja määrätään kotouttamislain nojalla ja prosessiedunvalvonta.

LÄHTEET

Euroopan ihmisoikeussopimus, SopS 18-19/1990. Hakupäivä 11.4.2011.

<http://www.edilex.fi/saadokset/valtiosopimukset/19900019?archive=1>.

Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi, HE 146/1998 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi holhoustoimesta annetun lain ja holhoustoimen edunvalvontapalveluiden järjestämisestä annetun lain 5 §:n muuttamisesta, HE 203/2010 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi edunvalvontavaltuutuksesta sekä holhoustoimesta annetun lain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta, HE 52/2006 vp.

KKO 9.9.2009 T 1776. Finlex.

Kontturi, A. Käräjätuomari, Oulun käräjäoikeus. 2011. Haastattelu 11.5.2011. Tekijän hallussa.

Kuuliala, M. 2004. Hakemuskäytön alasta yleisissä tuomioistuimissa. Lakimies 4/2004, 639-663.

Kuuliala, M. 2006. Tuomioistuinten rutiinit ja prosessioikeus. Lakimies 5/2006, 727-749.

Kuuliala, M. 2011. Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen alioikeudessa. Helsinki. Suomalainen lakimiesyhdistys.

Käräjäoikeuslaki 28.6.1993/581.

Laki holhoustoimesta 1.4.1999/442.

Laki rekisteröidystä parisuhteesta 9.11.2001/950.

Linna, T. 2009. Hakemuskäyttö. Helsinki. Talentum.

Lahti, Pirjo-Riitta. Henkikirjoittaja, Pohjois-Pohjanmaan maistraatti.2011, Sähköpostihaastattelu 22.7.2011.

Maistraatti. 2011. Tietoa maistraateista. Hakupäivä 8.4.2011. <http://www.maistraatti.fi/fi/Tietoa-maistraateista/>.

Mäki-Petäjä-Leinonen, A. 2003. Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema. Jyväskylä. Suomalainen lakimiesyhdistys.

Oikeudenkäymiskaari 1.1.1734/4.

Oikeusministeriö, Oikeushallinto-osasto, tuomioistuinyksikkö. 2011. Sähköpostihaastattelu 11.7.2011.

Perustuslaki 11.6.1999/731.

Saarenpää, A. 2008. Henkilö- ja Persoonallisuus oikeus. Teoksessa R. Haavisto (toim.) Oikeusjärjestys osa 1. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy, 259–436.

Sarja, M. 2007. Perusoikeudet edunvalvonnan laillisuusvalvonnassa. Lakimies 3/2007, 374–396. Hakupäivä 4.2.2011. <http://elektra.helsinki.fi/se/l/0023-7353/105/3/perusoik.pdf>.

Välimäki, P. 2008. Holhoustoimen pääpiirteet. Helsinki. WSOYpro.

LIITTEET

LIITE 1 Perehdytysopas

LIITE 2 Haastattelukysymykset Oulun käräjäoikeuden kärjätuomarille

LIITE 3 Haastattelukysymykset Oikeusministeriön tuomioistuin yksikölle

LIITE 4 Haastattelukysymykset maistraatin henkikirjoittajalle

KUULEMINEN KÄRÄJÄOIKEUDESSA EDUNVALVONTA-ASIOISSA

**Oulun käräjäoikeuden
perehdytysopas**

ALKUSANAT

Tämän oppaan tarkoituksena on hahmottaa edunvalvonta-asioiden käytännön taustalla olevaa teoriaa. Opas on suunnattu erityisesti käräjäoikeuden kansliahenkilökunnalle, joka käytännössä käsittelee edunvalvonta-asioiden asiakirjat hakemuksen eri vaiheissa notaarien tai käräjätuomarien ohjeiden mukaisesti, mutta myös muilla tahoilla, jotka ovat osana edunvalvonta-asioiden käsittelyprosessia. Oppaan toivotaan selventävän kuulemiskäytäntöjä. Oppaaseen on siis koottu käräjäoikeuden kuulemismenettelyn taustalla olevaa teoriaa eli sitä miksi kuullaan, ketä kuullaan, milloin voidaan jättää kuulematta ja miten kuullaan. Opas perustuu Oulun seudun ammattikorkeakoulussa tekemääni opinnäytetyöhön Kuuleminen käräjäoikeudessa edunvalvonta-asioissa.

Vaalassa 21.8.2011

Katariina Virkkunen

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	4
2. PÄÄMIEHEN KUULEMINEN.....	4
3. PUOLISON TAI MUUN LÄHEISEN KUULEMINEN.....	7
4. HOLHOUSVIRANOMAISEN KUULEMINEN.....	9
5. KUULEMISMENETTELY.....	10

1. JOHDANTO

Edunvalvojan määräämistä sekä toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevat asiat ovat tuomioistuimessa hakemusasioita. Oikeudenkäymiskaaren 8 luvun 5 §:n mukaan, jos hakemusasiasa on varattava asiaan osalliselle tilaisuus tulla kuulluksi, käräjäoikeuden on kehotettava häntä antamaan kirjallinen lausuma hakemuksen johdosta. Asiaan osallinen voi antaa suullisen lausuman hakemusasian istunnossa, jos voidaan olettaa, että suullisen lausuman antaminen nopeuttaa asian käsittelyä.

2. PÄÄMIEHEN KUULEMINEN

Edunvalvojan määräämisasiassa on täysi-ikäiselle sekä 15 vuotta täyttäneelle alaikäiselle edunvalvontaan esitetyle varattava tilaisuus tulla kuulluksi. (HoTL 73 § 1 & 2 mom.)

Kuulemistilaisuutta ei tarvitse järjestää (kuvio 1), mikäli

- I. jo saadun selvityksen perusteella edunvalvontahakemus hylätään perusteettomana.

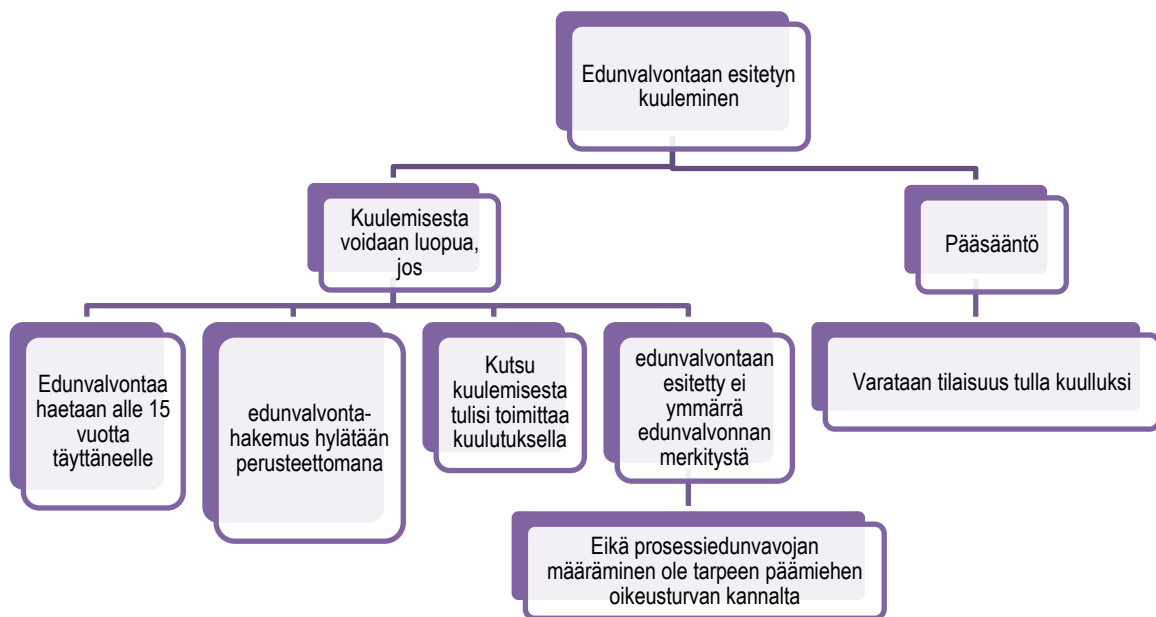
Tämä poikkeus johtuu asian luonteesta eikä sitä ole erikseen säädetty. Hakemuksen hylkäämisellä ei ole vaikutusta edunvalvontaan esitetyn oikeudelliseen asemaan, joten hänen oikeusturvansa ei edellytä kuulemista.

- II. edunvalvontaa haetaan alle 15 vuotta täyttäneelle alaikäiselle (HoTL 73.1 §)

Edunvalvojan määräämisellä puututaan asianomaisen henkilökohtaiseen vapauseriiriin siinä määrin, että voidaan puhua henkilöä koskevista asioista. OK 12 luvun 1 §:n mukaan tästä seuraa, että asianomainen voi itsenäisesti käyttää puhevaltaansa täytettyään 15 vuotta, vaikka olisikin vajaavaltainen.

- III. kuulemistilaisuuden varaamista koskeva tiedoksianto olisi toimitettava OK 11 luvun 9:ssä tarkoitetulla tuomioistuinkuulutuksella (HoTL 73.4 §)
- IV. henkilö, jonka etua on valvottava, ei kykene lainkaan ymmärtämään kuulemisen merkitystä. Kuulemistilaisuuden varaamisesta voidaan luopua, jos edunvalvontaan esitetyn oikeusturvan kannalta ei ole tarpeen määrätä prosessiedunvalvojaa.

Kuulemisesta ei voida luopua vain sen perusteella, että asiassa esitetystä selvityksestä ilmenee seikkoja, joiden perusteella oletetaan, ettei päämies kykene kertomaan omaa mielipidettään tai antamaan asiassa merkityksellisiä tietoja. Esimerkiksi lääkärintodistuksen lausuma, jossa sanotaan, ettei henkilö ymmärrä edunvalvonnan merkitystä, ei ole riittävä syy kuulemisesta luopumiseen vaan näissäkin tapauksissa tiedoksianto on pyrittävä toimittamaan ja kuulemisesta voidaan luopua vasta, kun tiedoksiantoyritys epäonnistuu kuultavan tilan vuoksi.

KUVIO 1. Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen edunvalvojan määräämisasiassa

Kuuleminen voidaan jättää suorittamatta huolimatta lain edellytyksestä, jonka mukaan edunvalvontaan esitetyle tulee varata tilaisuus tulla kuulluksi hakemuksen johdosta. Näin voidaan toimia, jos maistraatti on hoitanut kuulemisen siten, että päämiehelle tulee selväksi, että edunvalvontaa haetaan ja ollaan hakemassa tuomioistuimesta. Kuulemisesta luopuminen edellyttää myös, että henkilö suostuu ja tietää, mitä seuraavaksi tapahtuu. KKO:n ratkaisun 1776/2009 mukaisesti maistraatin suorittama kuuleminen voi jopa korvata tuomioistuimen kuulemisen, jolloin käräjäoikeuden ei tarvitse enää kuulla päämiestä, vaan asia voidaan ratkaista hakemuksen mukaisesti.

Käräjäoikeus oli maistraatin hakemuksesta määrännyt A:lle edunvalvojan hänen maistraatille antamansa suostumuksen mukaisesti. Kun käräjäoikeus oli ratkais-

sut asian A:n mielipiteen mukaisesti, käräjäoikeus ei ollut menetellyt virheellisesti, vaikka se ei ollut varannut A:lle tilaisuutta lausua hakemuksen johdosta. (KKO 9.9.2009 T 1776. Finlex.)

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa pelkkä kuulemistilaisuuden varaaminen ei riitä. Tuomioistuimen on siis kuultava henkilökohtaisesti sitä, jonka edun valvomisesta on kysymys (HoITL 74 §).

Henkilökohtaisesta kuulemisesta toimintakelpoisuuden rajoittamishakemuksen käsittelyssä voidaan poiketa (kuvio 2), mikäli

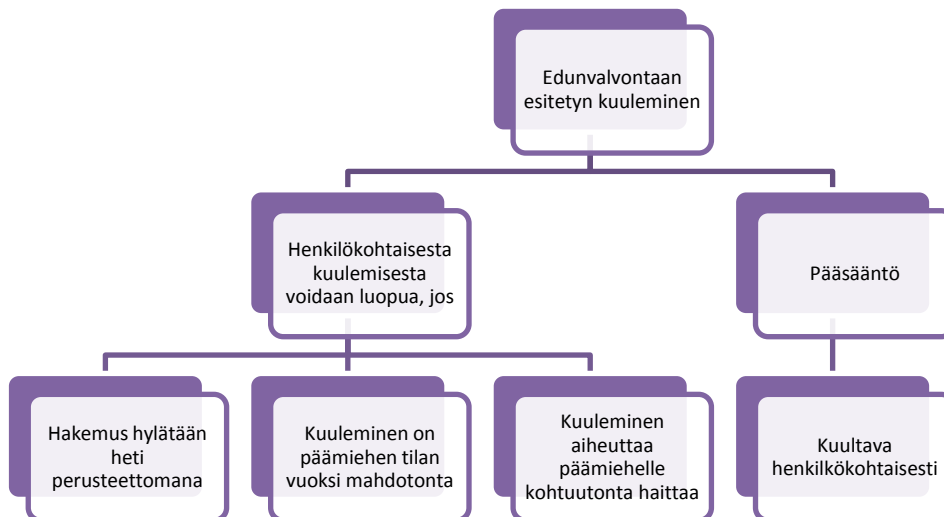
- I. hakemus hylätään jo käytettävissä olevan selvityksen perusteella heti perusteettomana.
- II. kuuleminen on hänen, kenen edun valvomisesta on kysymys, tilan vuoksi mahdotonta

Kuulemista voidaan pitää mahdottomana silloin, kun esimerkiksi lääkärintodistuksella tai muulla luotettavalla tavalla on näytetty toteen, että kuultava on tajuton tai sellaisessa tilassa, ettei hän kykene lainkaan ymmärtämään, mistä asiassa on kysymys.

- III. Kuulemisesta aiheutuisi edunvalvontaan esitetylle kohtuutonta haittaa (HoITL 74 §).

Kuulemisen katsotaan aiheuttavan kohtuutonta haittaa henkilölle lähinnä tilanteissa, joissa päämies on mielenterveydellisten syiden vuoksi hoidettavana ja henkilökohtaisen kuulemisen toimittaminen olisi päämiehen hoidon ja mielenterveyden kannalta haitallista. Kuulemisesta voitaisiin luopua sekä kohtuuttoman haitan että päämiehen tilan perusteella esimerkiksi tapauksessa, jossa dementiaa sairastavalle henkilölle haetaan toimintakelpoisuuden rajoitusta.

Vaikka henkilökohtaista kuulemista ei edellä mainituissa tilanteissa voida toteuttaa, on tuomioistuimen hankittava muilla keinoin riittävä selvitys siitä, onko vaadittu toimintakelpoisuuden rajoitus oikeassa suhteessa asianomaisen suojan tarpeeseen. Yksin se seikka, että päämies on laitoshoidossa, ei oikeuta jättämään henkilökohtaista kuulemisesta toimittamatta edes silloin, kun kuulemisen järjestämisestä aiheutuu käytännöllisiä vaikeuksia.

KUVIO 2. Edunvalvontaan esitetyn kuuleminen toimintakelpoisuuden rajoittamisasiassa

3. PUOLISON TAI MUUN LÄHEISEN KUULEMINEN

Jos edunvalvontaan esitetty on naimisissa, on hänen puolisolleen varattava tilaisuus tulla kuulluksi (kuvio 3) hakemuksen johdosta (HoTL 73.2 §). Aviopuolisolle on yleensä aina varattava tilaisuus tulla kuulluksi edunvalvojan määräämistä koskevan asian käsittelyn yhteydessä, sillä puolisoiden välillä vallitsee taloudellisten etujen yhteys. Kuulemisessa avopuolisoihin sekä rekisteröidyssä parisuhteessa oleviin puolisoihin suhtaudutaan samoin kuin aviopuolisoihin.

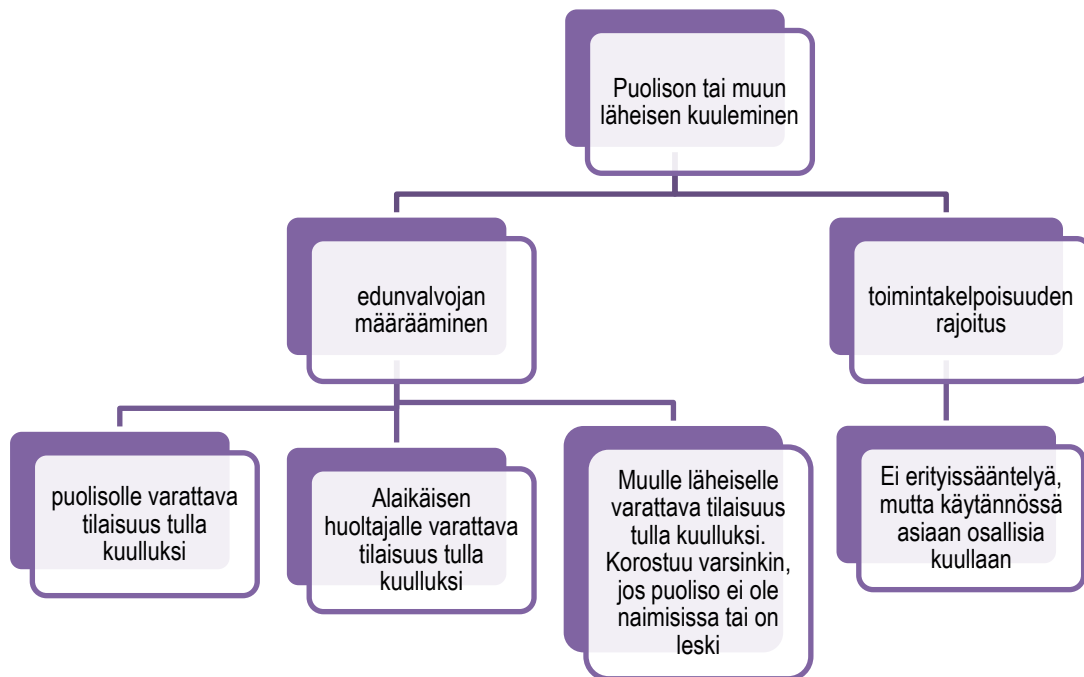
Jos puolison kuuleminen on olosuhteet huomioon ottaen ilmeisen tarpeetonta, ei tuomioistuimen tarvitse ryhtyä kuulemiseen. Kuuleminen mielletään tarpeettomaksi, jos puoliso ei voi antaa tuomioistuimelle sellaisia tietoja, jotka auttaisivat arvioimaan edunvalvonnan tarvetta ja jos puolisoiden välinen elämänyhteys on lakannut siten, ettei edunvalvojan määrääminen vaikuta toisen puolison etuihin eikä oikeuksiin.

Muu läheinen tarkoittaa yleensä edunvalvontaan esitetylle läheistä ihmistä. Tällaisia läheisiä ihmisiä voi olla muun muassa päämiehen lapsi tai vanhempi. Kysymys siitä, ketä voidaan pitää laissa tarkoitettuna läheisenä, on ratkaistava kussakin yksittäistapauksessa erikseen. Pelkästään sukulaisuus suhde ei riitä täyttämään läheisen määritelmää, vaan läheisellä tulee olla konkreettista tietoa päämiehestä ja hänen tilanteestaan. Läheisen määrittelemisen edunvalvonta-asioissa on tärkeää, jotta tiedetään, kenellä on oikeus saattaa edunvalvontahakemus vireille ja käyttää puhevaltaa asiassa.

Kun edunvalvontaa haetaan alaikäiselle, on edunvalvontaan haettavan huoltajia kuultava. Alaikäisen huoltajia kuullaan siinäkin tapauksessa, että alaikäinen on täyttänyt 15 vuotta ja häntä itseä voidaan kuulla edunvalvonta-asiassa. Alaikäisen huoltajien kuuleminen liittyy useimmiten edunvalvojan henkilöön liittyviin kysymyksiin, mikä on perusteltua, sillä huoltajan ja edunvalvojan on oltava keskenään yhteistoiminnassa.

Toimintakelpoisuuden rajoittamisasioissa puolison tai läheisten kuulemisesta ei ole erityissääntelyä. Jos päämiehellä ei ennestään ole edunvalvojaa, hänelle määrätään toimintakelpoisuuden rajoittamisen yhteydessä edunvalvoja. Tämän vuoksi toimintakelpoisuutta rajoitettaessa noudatetaan samoja sääntöjä puolison ja läheisten kuulemisesta kuin edunvalvojaa määrätessä.

Puolison tai muun läheisen kuuleminen tulee kysymykseen silloinkin, kun henkilölle haetaan pelkkää toimintakelpoisuuden rajoittamista ilman erillistä edunvalvojan määräämistä. Tällainen tilanne voi käytännössä tulla kohdalle, kun päämiehellä on jo edunvalvoja ja käsiteltävässä hakemuksessa haetaan vain toimintakelpoisuuden rajoittamista. Käytännössä puolisoa kuullaan, vaikka siitä ei ole säädetty laissa. Toimintakelpoisuuden rajoitus on oikeusvaikutukseltaan voimakkaampi toimenpide ja koska puolisoa täytyy kuulla jo edunvalvojaa määrätessä, mikä on toimintakelpoisuuden rajoittamista heikompi toimenpide, täytyy puolisoa kuulla tässä yhteydessä.

KUVIO 3. Puolison tai muun läheisen kuuleminen edunvalvonta-asioissa

4. HOLHOUSVIRANOMAISEN KUULEMINEN

Holhousviranomaisena toimii maistraatti (HolTL 86.2 §). HolTL 75 §:n ensimmäisen momentin mukaan maistraatille tulee varata tilaisuus tulla kuulluksi edunvalvojan määräämistä koskevassa asiassa, jos holhousviranomaisen mielipide ei käy ilmi hakemuksen asiakirjoista. Edunvalvontahakemukset tulevat usein maistraatin kautta tai maistraatti on niissä hakijana, jolloin hakemuksen asiakirjoihin yleensä sisältyy holhousviranomaisen lausunto, jossa otetaan kantaa edunvalvonnan tarpeeseen sekä edunvalvojan henkilöön liittyviin asioihin. Jos tällainen lausunto on annettu, ei holhousviranomaiselle tarvitse erikseen varata tilaisuutta tulla kuulluksi.

Holhousviranomaisen kuuleminen voidaan kuitenkin jättää kokonaan toimittamatta edunvalvojaa määrättäessä, jos kuuleminen ei ole tarpeen asian selvittämiseksi (HolTL 75.2 §). Asian selvittämällä tarkoitetaan edunvalvojan tarpeen selvittämistä sekä edunvalvojan luotettavuuden selvittämistä.

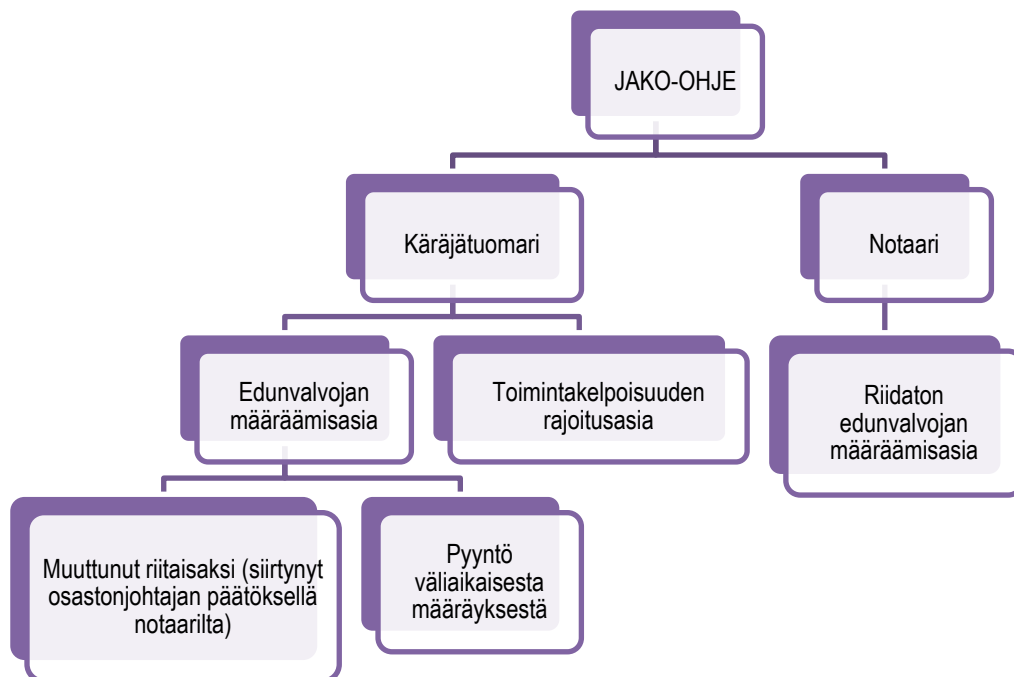
Maistraatin kuuleminen on siis tarpeetonta, jos hakemus koskee yksittäistä asiaa tai oikeustointa, kuten esimerkiksi:

- edunvalvojan sijaisen määräämistä, kun edunvalvojaksi ehdotetaan henkilöä, jonka sopivuudesta ja taitavuudesta tuomioistuin voi varmistua ilman maistraatin lausuntoakin. Tällaisilla henkilöillä tarkoitetaan asianajajaa tai muuta tunnettua lakimiestä.
- kyse on vain edunvalvojan henkilöstä eli siitä, kuka tehtävään määrätään, ja edunvalvonnan tarve on selvä. Maistraatin kuulemisella ei ole saatavilla mitään lisäarvoa, jos kumpikaan ehdokkaista ei ole yleinen edunvalvoja eli molemmat henkilöt ovat yksityisiä henkilöitä ja molemmat ovat sopivia, eli kyse on puhtaasti siitä, kumpi määrätään edunvalvojaksi.

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa myös holhousviranomaisen kuulemista koskevat säännöt ovat ankarammat kuin pelkästään edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa. Toimintakelpoisuuden rajoittamisasioissa holhousviranomaiselle on aina varattava tilaisuus tulla kuulluksi, jos lausunto ei sisälly hakemusasiakirjoihin. Edellä mainittu poikkeustilanne, jossa maistraatin kuuleminen voidaan jättää HolTL 75 §:n toisen momentin nojalla toimittamatta, ei sovellu toimintakelpoisuuden rajoittamista koskeviin asioihin.

5. KUULEMISMENETTELY

Edunvalvojan määräämistä koskevia hakemuksia ratkaisevat sekä notaarit että kärjäjätuomarit. Oulun kärjäoikeuden sisäisen jako-ohjeen (kuvio 4) mukaan edunvalvonta-asiat jaetaan suoraan kärjäjätuomarille, jos hakemuksessa on pyyntö väliaikaisesta määräyksestä eli asia pitää ratkaista kiireisesti tai kyse on toimintakelpoisuuden rajoittamisesta. Notaarit käsittelevät riidattomat hakemukset. Jos asia riitautuu käsittelyn aikana, notaari esittelee asian aina osastonjohtajalle, joka päättää jatkaako jutun käsittelyä notaari vai siirretäänkö asia tuomarille. Valtaosan edunvalvojan määräämistä koskevista asioista käsittelee notaari. Jako-ohjeissa on eroavuuksia eri kärjäoikeuksien välillä. Aiemmin eroavuuksia oli myös Oulun kärjäoikeuden sisäisesti, kunnes hovioikeudesta huomautettiin tilanteista, joissa notaarit käsittelevät myös riitaisia edunvalvonta-asioita.

KUVIO 4. Oulun kärjäoikeuden edunvalvonta-asioiden jako-ohje

Kirjallinen käsittely

Edunvalvojan määräämistä koskevista asioista valtaosa käsitellään kirjallisesti kansliassa. Kehotus kirjallisen lausuman antamisesta toimitetaan asiaan osalliselle siten, kuin oikeudenkäymiskäärren 11 luvussa säädetään. Kirjallinen kuuleminen tapahtuu toimittamalla asiaan osalliselle hakemusasiakirja postitiedoksiannolla, jonka on ensisijainen tiedoksiantotapa (OK 11:3.1 § 1 k). Posti-

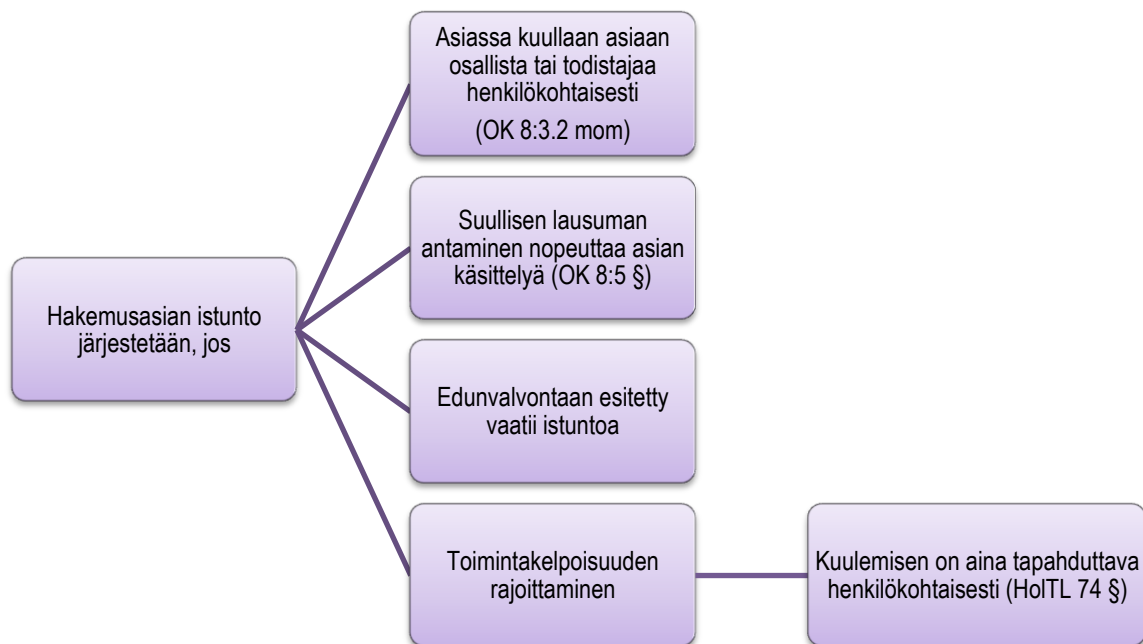
tiedoksiannossa hakemuksen lisäksi asiaan osalliselle toimitetaan vastaanottotodistus eli saantotodistus. Allekirjoittamalla sen asiaan osallinen ilmoittaa saaneensa hakemuksen tiedoksi. Postitiedoksianto voidaan käyttää myös edunvalvontaan esitetyn tiedoksiantoon, mikäli lääkärintodistuksen mukaan henkilöä voidaan kuulla. Jos lääkärintodistuksen mukaan henkilöä ei voida kuulla tai postitiedoksianto epäonnistuu, toimittaa haastemies tiedoksiannon.

Jos edunvalvontaan esitetty hyväksyy hakemuksen, asia voidaan ratkaista kirjallisesti. Päämiehen passiivisuuskin voi johtaa asian ratkaisemiseen kirjallisesti, jos tuomioistuimella on jo kaikki tarvittava selvitys asian ratkaisemiseksi eikä istunnon tuoma kuuleminen todennäköisesti tarjoa mitään merkittävää lisäselvitystä.

Suullinen kuuleminen

Kuuleminen voidaan suorittaa siis joko kirjallisesti kansliassa tai suullisesti hakemusasian istunnossa (OK 8:3.1 mom, kuvio 5). Oikeudenkäymiskaaren mukaan hakemusia käsitellään hakemusasian istunnossa, jos asiassa kuullaan asiaan osallista tai todistajaa taikka muuta henkilöä henkilökohtaisesti (8:3.2 mom). Pääsääntöisesti käräjäoikeuden tulee kehottaa asiaan osallista antamaan kirjallinen lausuma hakemuksen johdosta. Jos suullisen lausuman antaminen kuitenkin nopeuttaa asian käsittelyä, voi asiaan osallinen antaa lausuman suullisesti hakemusasian istunnossa. (OK 8:5 §.) Suullinen kuuleminen koskee siis nimenomaan vain kuulemista prosessin jouduttamiseksi. Vaikka riidattomissa edunvalvojan määräämistä koskevissa asioissa ei yleensä pidetä istuntoa, on hakemusasioissa edunvalvontahakemuksen kohteena olevalla kuitenkin oikeus istuntoon eli jos henkilöä vaatii istuntoa, on se järjestettävä.

Toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevissa asioissa järjestetään aina istunto. Kuulemissääntöjen ankaruuden vuoksi kuulemisen on aina tapahduttava henkilökohtaisesti, mikä tarkoittaa kasvokkain tapahtuvaa kuulemistä. (HolTL 74 §.)

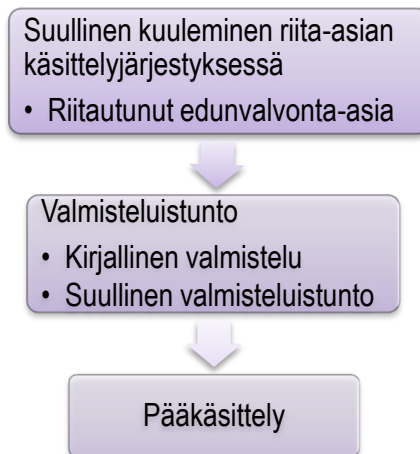

KUVIO 5. Hakemusasian istunto riidattomissa edunvalvonta-asioissa

Suullinen kuuleminen riita-asian käsittelyjärjestyksessä

Jos edunvalvonta-asia muuttuu riitaiseksi päämiehen vastustaessa hakemusta, käsitellään se istunnossa riita-asian käsittelyjärjestyksessä (OK 8:4 §). Edunvalvonta-asia ei kuitenkaan muutu riita-asiaksi, vaikka käsittelyjärjestys onkin sen mukainen. Riita-asian käsittelyjärjestyksessä (kuvio 6) voidaan järjestää valmisteluistunto, jossa kartoitetaan oikeudenkäyntiaineisto ja mahdollisuus sovintoon sekä pääkäsittelyssä, jossa asia ratkaistaan (OK 5 ja 6 luku). Valmisteluistunto voidaan järjestää yhden tuomarin kokoonpanossa (OK 2:5.1 2 kohta), mutta edunvalvontaan esitetyn vaatiessa riitaisen edunvalvonta-asian pääkäsittely toimitetaan kolmen tuomarin kokoonpanossa (OK 2:5.2 mom).

Hakemusasioissa suullinen valmisteluvaiheen voidaan jättää väliin samoin perustein kuin riita-asiaassa eli mikäli valmistelun tavoitteet on saavutettu jo kirjallisessa valmistelussa (OK 5:15b §). Pääsääntö kuitenkin on, että riitaisen edunvalvonta-asian valmisteluvaiheessa järjestetään sekä kirjallinen että suullinen valmisteluistunto. Tämä on perusteltua varsinkin, koska edunvalvonta-asia on siirtynyt riita-asian käsittelyjärjestykseen juuri riitaisuuden vuoksi. Kun edunvalvonta-asia valmisteluistunnon jälkeen tulee ratkaisukypsäksi, voidaan jutussa pitää pääkäsittely välittömästi valmisteluistunnon jälkeen ja antaa edunvalvonta-asiaa päätös.

KUVIO 6. Riitaantuneen edunvalvonta-asian käsittely

Kuuleminen pääkäsittelyn ulkopuolella

Jos asiaan osallista on kuultava henkilökohtaisesti, mutta henkilö ei ilman huomattavaa vaikeutta voi saapua istuntoon tai hänellä on muu erityinen syy, voidaan kuuleminen toimittaa pääkäsittelyn ulkopuolella (HoITL 76.2 §).

- Tällainen erityinen syy voi olla esimerkiksi se, että henkilö on mielisairaalassa tai vastavassa hoitolaitoksessa eikä tästä syystä voi saapua pääkäsittelyyn tai jos saapumisesta aiheutuu kohtuuttomia kustannuksia tai kohtuutonta haittaa.

Pääkäsittelyn ulkopuolella toimitettu kuuleminen voidaan toimittaa sekä edunvalvojan määramistä että toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevassa asiassa, jos asian selvittämiseksi henkilökohtainen kuuleminen on tarpeen. Lisäksi pääkäsittelyn ulkopuolella voidaan kuulla paitsi sitä henkilöä, jonka edun valvomisesta on kysymys, myös muuta asiaan osallista, jolla on puhevalta asiassa HoITL 72 §:n mukaan.

Käytännössä kuuleminen muualla kuin istunnossa on harvinaista. Jos henkilöitä kuitenkin kuullaan pääkäsittelyn ulkopuolella, voidaan menetellä myös siten, että käräjäoikeus toimittaa edunvalvontaan esitetyn kuulemisen ja muun tarvittavan käsittelyn edunvalvontaan esitetyn luona. Tästä syystä jutusta ei järjestetä enää erillistä pääkäsittelyä. Pääkäsittelyn ulkopuolella tapahtuva kuuleminen voi siis korvata istunnon. Istuntoa ei voida kuitenkaan varsinaisesti järjestää muualla kuin oikeusministeriön määramillä istuntopaikoilla (KOL 18 §).

LÄHTEET

KKO 9.9.2009 T 1776. Finlex.

Käräjäoikeuslaki (28.6.1993/581).

Laki holhoustoimesta 1.4.1999/442.

Oikeudenkäymiskaari 1.1.1734/4.

Virkkunen, K. 2011. Kuuleminen käräjäoikeudessa edunvalvonta-asioissa. Oulun seudun ammatikorkeakoulu. Liiketalouden koulutusohjelma, oikeuden ja hallinnon suuntautumisvaihtoehto. Opinnäytetyö.

HAASTATTELUKYSYMYKSET KÄRÄJÄTUOMARILLE**Haastateltavan nimi:****Virka:**

1. Kauanko edunvalvonta-asian käsittely käräjäoikeudessa keskimäärin kestää?
2. Milloin edunvalvonta-asia käsitellään kansliassa notaarien toimesta ja milloin käräjätuomarin toimesta?
3. Kuinka edunvalvonta-asian tiedoksianto käytännössä tapahtuu?
4. Milloin edunvalvojan määräämistä koskevissa tapauksissa pidetään istunto?
5. Laki velvoittaa kuulemaan, mutta onko kuulemisella käytännössä merkitystä?
 - Eli saadaanko kuulemisella asian selvittämiseksi arvokasta tietoa, vai ovatko kuultavat yleensä passiivisia?
6. Lain mukaan päämiestä kuullaan, jotta hänen mielipiteensä edunvalvontahakemuksesta selviäisi. Mitä käytännössä seuraa siitä, että päämies vastustaa hakemusta?
7. Onko päämiehen kuulemisella käytännössä muuta merkitystä kuin selvittää päämiehen kanta edunvalvontahakemuksesta?
8. Lähtökohta on, että edunvalvoja voidaan määrätä vain tilanteissa, joissa päämies ei vastusta edunvalvojan määräämistä. Kuinka käräjäoikeus käytännössä menettelee, jos päämiehen mielipidettä ei ole voitu selvittää?
9. Millaisissa tilanteissa päämiehelle määrätään prosessiedunvalvoja?
10. Jos lääkärintodistuksessa mainitaan, ettei päämiestä voida kuulla, miksi kuulemista tulee kuitenkin yrittää?
11. Kuinka käräjäoikeus käytännössä varmistuu siitä, että päämiehen asiat vaativat hoitoa eivätkä tule asianmukaisesti hoidetuksi muulla tavalla kuin määräämällä päämiehelle edunvalvoja?
12. Lain mukaan holhousviranomaisen kuulemisesta voidaan luopua, jos julkinen intressi on vähäinen. Mitä käytännössä tarkoittaa julkisen intressin vähäisyys?
13. Vaikuttaako maistraatin suorittama kuuleminen käräjäoikeuden suorittamaan kuulemiseen?
14. Missä tilanteissa maistraatin suorittama kuuleminen voisi riittää?
15. Holhoustoimilaissa asiaan osalliset on lueteltu 72 §:ssä. Voiko joku muu taho kuin edellä mainitussa pykälässä tarkoitetut henkilöt hakea edunvalvontaa?
16. Mikäli vastaus edelliseen kysymykseen on myönteinen, kuullaanko häntä samoin perustein kuin puolisoa tai muuta läheistä?

17. Laki velvoittaa teoriassa vain puolison kuulemiseen.
- Tutkiiko käräjäoikeus käytännössä oma-aloitteisesti, ketä tulisi kuulla?
 - Millaisissa tilanteissa voisi olla tarpeen kuulla muita tahoja kuin hakemuksessa mainittuja?
18. Puolisosta puhuttaessa laki puhuu aviopuolisosta.
- Ymmärretäänkö holhousasioissa rekisteröidyssä parisuhteessa oleva henkilö puolisoksi? Vai onko sillä edes merkitystä, koska tällainen henkilö voi joka tapauksessa tulla kuulluksi muuna läheisenä?
19. Toimintakelpoisuuden rajoittamisasioissa puolison kuulemisesta ei ole erikseen säädetty. Johtuuko tämä siitä että käytännössä puolisoa kuullaan joka tapauksessa edunvalvojan määräämisen yhteydessä?
20. Poissaolevalle edunvalvojaa määritettä, tuleeko muita asiaan osallisia kuulla?
21. Toimintakelpoisuuden rajoittamishakemuksissa kuulemissäännöt ovat lain mukaan ankarammat. Pelkkä kuulemistilaisuuden varaaminen ei riitä vaan henkilöä on kuultava.
- Mitä tämä käytännössä tarkoittaa?
 - Riittääkö päämieheltä kirjallinen lausuma asioissa, joissa päämiestä on kuultava?
22. Lain mukaan erityisestä syytä kuuleminen voidaan toimittaa pääkäsittelyn ulkopuolella.
- Kuinka tämä käytännössä tapahtuu?
 - Onko pääkäsittelyn ulkopuolella kuuleminen yleistä?
23. Pääkäsittelyn ulkopuolella toimitettu kuuleminen on teoriassa mahdollista myös edunvalvojan määräämistä koskevassa hakemusasiassa. Millaisissa tilanteissa tätä kuulemistapaa käytännössä voitaisiin käyttää?

HAASTATTELUKYSYMYKSET OIKEUSMINISTERIÖN TUOMIOISTUINYKSIKÖLLE

1. Kuinka paljon käräjäoikeuteen on vuonna 2010 tullut vireille edunvalvojan määräämistä koskevia hakemuksia?
2. Kuinka paljon käräjäoikeuteen on vuonna 2010 tullut vireille toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevia hakemuksia?
3. Kuinka monta edunvalvonta-asian istuntoa järjestettiin vuonna 2010?

HAASTATTELUKYSYMYKSET MAISTRAATILLE**Haastateltavan nimi:****Virka:**

Kysymykset koskevat edunvalvonta-asiaa, joka on maistraatin valmisteltavana käräjäoikeudelle tehtävää hakemusta vasten.

1. Kuuleeko maistraatti aina edunvalvontaan esitettyä henkilöä henkilökohtaisesti?
2. Onko olemassa tilanteita, joissa maistraatti ei kuule ollenkaan edunvalvontaan esitettyä edunvalvojan määräämistä täysi-ikäiselle koskevassa asiassa?
 - Entä jos on kysymys toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevasta asiasta?
3. Jos edunvalvontaan esitettyä kuullaan henkilökohtaisesti, tapahtuuko kuuleminen yleensä maistraatissa vai kuultavan luona?
4. Mikä maistraatin suorittaman kuulemisen merkitys on?
5. Kuka voi saattaa edunvalvonta-asian vireille maistraattiin?